

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DİNSEL ŞİDDET

sevgi söyleminden
şiddet realitesine
hristiyanlık

Şinasi Gündüz

etüt yayınları : 25
toplum dizisi : 5

© etüt yayınları, şinasi gündüz, 2002

1.basım : mayıs, 2002

yayıma hazırlayan
cengiz batuk

dizgi, mizanpaj & kapak
etüt

kapak resimleri

arkaplandaki birinci resim yeni ahit'in vahiy kitabında anlatılan mahşerin dört
atlısının modern bir ilüstrasyonu; ön plandaki ikinci resim ise rafeaello
sanzio'nun madonna adlı tablosu, tabloda meryem ve bebek isa tasvir edilmiştir.

samsun, mayıs, 2002
isbn: 975-8217-24-0

etüt yayınları
pazar mah. pazar camii sok. no : 12
tel : 0 362 420 05 70 / 432 20 31
fax: 0 362 432 20 31
55020 - samsun

DİNSEL ŞİDDET

-sevgi söyleminden şiddet realite-
sine hıristiyanlık -

ŞİNASİ GÜNDÜZ

etüt yayınları

Şinasi Gündüz;

Doç. Dr., dinler tarihi öğretim üyesi. Lisansını Ankara'da Lisansütü eğitimini Üniversitesinde, İngiltre'de Durham ve Manchester Üniversitelerinde tamamladı. 1985'ten beri OMÜ İlahiyat Fakültesinde çalışıyor. Özellikle Sabiilik, Gnostik dinler, mitoloji ve Hristiyanlık konularındaki araştırmalarıyla tanınıyor. Yayınlanmış eserlerinden bazıları şunlar:

Sabiiler, Son Gnostikler, Ankara: Vadi 1995 (ikinci baskım 1999).

The Knowledge of Life, Oxford: Oxford University Press 1994.

Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara: Vadi 1998.

Mitoloji ile İnanç Arasında: Ortadoğu Dinsel Gelenekleri Üzerine Yazılar, Samsun: Etüt 1998.

Paulus: Hristiyanlığın Mimarı, Ankara: Ankara Okulu 2001.

*Şiddete maruz kalan tüm insanların,
özellikle hayatlarının baharında dünyaları karartılan
çocukların anısına...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	9
I. Din ve Şiddet	13
1. Dinin İnsanın Mutluluğunu ve Kurtuluşunu Merkez Alan Söylemi	17
2. Şiddetin Meşruiyeti Bağlamında Din	23
II. Hristiyanlıkta Şiddet.....	29
1. Hristiyanlık Sevgi Dini mi?.....	34
2. Tarih Boyu Şiddet Üreten Bir Din	38
3. Mesihçi ve Milenyarist Şiddet Hareketleri.....	49
4. Hristiyanlıkta Şiddetin Kaynakları.....	57
A. İsa Mesih ve Şiddet	58
B. Pavlus'un Mektuplarında Şiddet Unsurları.....	63
C- Yuhanna'nın Vahiy Kitabında Şiddet	64
5. Hristiyanlığın Otoriteden Kaynaklanan Şiddete Bakışı	68
6. Çarmıh Öğretisi ve Şiddetin Teolojik Meşruiyeti.....	72
III. Şiddet ve Bireysel Özgürlük	13
1. İslam'da İnsan: İradesini Kullanabilen Sorumlu Varlık.....	86
2. Sınırsız Özgürlük Mümkün mü?.....	90
3. Hristiyanlıkta İnsan: Günah ve Ölümün Tutsağı Olan Varlık.....	95
4. İslam Tarihine Pavlusçu Egemenlik Anlayışının Yansımaları.....	102
IV. Değerlendirme.....	103
İNDEKS	109

ÖNSÖZ

Endonezya'nın baharat adalarında yaşayan Hıristiyan ve Müslüman kabile mensuplarının, birbirlerine karşı işledikleri şiddet eylemleri ve katledilenlerin kesik başlarıyla zafer pozları veren kişilerin kameralara yansıyan görüntüleri, bir yandan izleyicileri dehşete düşürürken diğer yandan din adına işlenen şiddetin günümüzdeki boyutlarını ve bu şiddeti uygulayan kişilerin taşıdıkları ruh halini sergilemekteydi. Aynı şekilde, içinde yaşadığımız şu günlerde de sabah mesailerine başlamadan önce dini kisveleri talliti giyip gruplar halinde hahamlar önderliğinde dualar okuyan İsrail askerlerinin, dua sonrası Filistin kentlerine girip insan sürek-avına çıkmalarına, bebek-yetişkin, kadın-erkek ya da sivil-sivil olmayan ayrımı yapmaksızın önlerine geleni acımasızca katletmelerine ilişkin görüntüler, yine bir yandan izleyenlerin yüreklerini burkarken diğer yandan din ve şiddet ilişkisinin tekrar tekrar zihinlerde sorgulanmasına yol açtı.

New York'taki ikiz kulelere yapılan 11 Eylül saldırıları, - her ne kadar bu saldırıyı kimin/kimlerin yaptığı ve saldırıların arkasında hangi şer odaklarının bulunduğu yönündeki sorular hâlâ canlı olsa da¹ bu saldırıyı yapan isimler olarak medyada ön plana çıkarılan kişi ve grupların şahsında İslam ve terör ilişkisi üzerine tartışmaları yoğunlaştırdı. Özellikle Batı medyasının yoğun kampanyası, birçok sıradan insanın zihninde İslam ve Müslüman terimlerinin terör, anarşi, savaş, kan, intikam ve şiddet çağrışımı yapmasını sağladı. Yirminci yüzyılın son yarısından itibaren, çeşitli vesilelerle insanların bilinçaltına yerleştirilmeye çalışılan, İslam'ın basitçe "şiddet üreten bir din" olduğu yargısı böylelikle pekiştirildi ve bu yargı, 11 Eylül öncesinde ve sonrasında Müslüman halklara yönelik şiddet eylemlerine meşruiyet kazandıran bir metin haline geldi.

Burada amacım, 11 Eylül saldırılarını ve sonrasında gelişen olayları ya da İslam ve Müslümanlar üzerinden yapılan terör ve şiddet argümanlarını tartışmak değil. Şu ya da bu şekilde herhangi bir dinle irtibatlandırılan bir şiddet eylemi, bu kitabın çeşitli bölümlerinde tartışılacağı gibi, yalnızca dinsel bağlamda bir arka plana dayanmamakta, sosyal, ekonomik ve siyasal boyutlar taşımaktadır. Dolayısıyla 11 Eylül saldırıları ve sonrasında dünyanın dört bir tarafında yaşanan şiddet olaylarını da bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

11 Eylül sonrası Batı dünyasında, başta ABD başkanı Bush ve İtalya başbakanı Berlusconi olmak üzere çeşitli devlet adamları, bu menfur hadisenin medeni Batının ulaştığı insani

¹ 11 Eylül olaylarına ilişkin çeşitli değerlendirmeler konusunda bkn. H. Dalmaz (der.), *Kayıp Halka: 11 Eylül'ün Gizli Bağlantıları*, Ankara: Kim Yayınları 2002.

ve üstün değerlere karşı bir savaş olduğunu ve dolayısıyla Batının, sahip olduğu bu üstün değerleri savunmasının en doğal hakkı olduğunu vurguladılar. Benzer şekilde Batı dünyasında kilise çevreleri (ve kimi kilise dışı çevreler), Batının dinsel geleneğini ifade eden Hristiyanlığın, sevgi, barış ve hoşgörü temeline dayalı üstün değerleri temel alan bir inanç sistemi olduğunu, buna karşın özellikle İslam'ın özünde ise şiddet ve anarşinin bulunduğunu ileri sürdüler. Hatta, İtalya'da olduğu gibi, bazı yüksek rütbeli kilise görevlileri, Batının sahip olduğu insani üstün değerlerin korunması için Batı ülkelerinde yaşayan Müslümanların sınır dışı edilmelerini ve onlardan boşalan işgücünün Doğu Avrupa ülkelerinden getirilecek Hristiyanlarla doldurulmasını önerdiler.

Bu tartışmalarda temel varsayımlardan birisi, şiddet ve anarşi üreten bir din olarak İslam'ın geçmişte ve günümüzde anarşist ve terörist karakterli insanlar yetiştirdiği idi. Diğeri ise, buna karşılık Hristiyanlığın sevgi, barış ve hoşgörü dini olarak günümüzde Batı uluslarının sahip olduğu şekilde üstün insani/medeni değerler üreten bir gelenek olduğu varsayımıydı.

Hristiyanların kendi geleneklerine ilişkin bu yargıları ne kadar doğrudur? Kendisini “sevgi ve barış” sloganıyla takdim eden bir din, nasıl olur da ilerleyen bölümlerde birçok örneğini göreceğiniz, gerek içe dönük gerekse dışa dönük şiddet eylemi üretebilir? En basitinden tarihte gerek Müslümanlara gerekse sapkın olarak görülen çeşitli sekteryen akımlara karşı Haçlı Seferlerini icat eden, iki büyük Dünya Savaşının tarafları olarak karşı karşıya gelip milyonlarca kişinin katledilmesine neden olan, sömürge dönemi ve sonrasında Amerika, Okyanusya, Afrika ve Asya kıtalarında birçok yerli kültürü ve halkı kat-

leden, yakın zamanlarda Ön Asya'da ve Balkanlarda ölüm tarlaları oluşturan ve günümüzde İsrail'in işlediği soykırıma arka çıkan Hristiyan uluslar ve kilise çevreleri, bu tutumlarını "sevgi ve barış" ilkesiyle nasıl örtüştürebilmektedirler?

Elinizdeki kitap bunları irdelemekte ve Hristiyanlığın gerek dinsel dayanakları gerekse tarihi itibarıyla ne kadar sevgi ve barış dini olduğu sorusuna cevap aramaktadır.

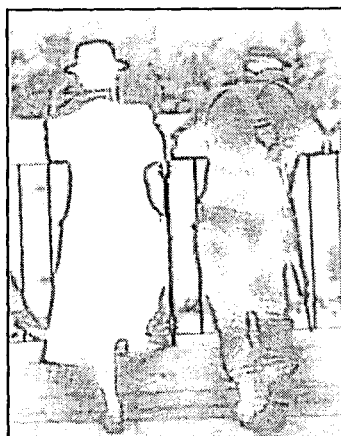
Her zaman olduğu gibi, bu çalışmanın hazırlanması esnasında da bana sürekli destek olan, fikir ve önerileriyle çalışmanın şekillenmesinde katkısı olan aileme, dost ve arkadaşlarıma, özellikle de ikili sohbetlerimizde şiddet-metin ilişkisi bağlamındaki ufuk açıcı felsefi yaklaşımlarıyla düşünce dünyamın zenginleşmesine katkıda bulunan Burhanettin Tatar'a teşekkürü borç bilirim.

Şinasi Gündüz

Samsun, Nisan-2002

I

Din ve Şiddet

Sizden birisi, kendisi için istediğini kardeşi veya komşusu için istemedikçe iman etmiş olmaz.

Müslim, 1, 67.

Tüm buyrukların en önemlisi hangisidir? ... Tanrın olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün aklınla ve bütün gücünle sev. İkincisi de şudur: Komşunu kendin gibi sev. Bunlardan daha büyük buyruk yoktur.

Markus 12:28-31

Öç almayacaksın ve kavminin oğullarına kin tutmayacaksın; komşunu kendin gibi seveceksin.

Levililer 19:18

Asil zihinli kişi, başkalarında kötülük değil iyilik arar. Düşük akıllı olan ise bunun tersini yapar.

Konfüçyüs, *The Analects*, XII, 16.

1. Dinin İnsanın Mutluluğunu ve Kurtuluşunu Merkez Alan Söylemi

Başta evrensel dinler olarak sınıflanan İslam, Hıristiyanlık ve Budizm olmak üzere dinlerin hemen hemen tamamının, insanı ve insanın temel değerlerini korumayı öncelikli hedef edinmekte oldukları bilinmektedir. İnsanın gerek yaşam hakkı gerekse mal, ırz, aile ve benzeri hakları, bütün inanç sistemlerinde kutsal kabul edilir. Genelde dinler, iyinin ve kötünün, iman ve kurtuluşun temel konusu olan insanı öğretilerinde merkeze alır; insanın can, mal ve ırz emniyetini vurgularlar. İnsan, diğer varlıklara göre ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Bu ayrıcalıklı olma ya insanın ilahi bir gayeye yönelik olarak üstün bir varlık olmasıyla ya da içinde yaşadığı doğal çevreye uyum ve diğer varlıklara hakimiyet açısından diğer canlılardan üstünlüğüyle ilişkili olarak görülür. İnanç sisteminde Tanrı düşüncesine yer veren dinlerde insan, gerek yeryüzünde oynadığı ayrıcalıklı rol gerekse tanrısal alemle

ilişkileri açısından yeryüzündeki diğer tüm varlıklardan üstün bir yapıya sahip olarak değerlendirilir. Tektanrı (monoteist), çoktanrı (politeist) ya da iki tanrı (düalist) dinlerde bazı farklı yaklaşımlara rağmen genelde durum aynıdır. Tanrı düşüncesine yer vermeyen, hatta Tanrı düşüncesine karşı çıkan dinlerde de farklı bir yapıya rastlanmaz. Örneğin, inanç sisteminde Tanrı düşüncesine ilgisiz kalan (bir anlamda yer vermeyen) bazı Budist ekollerde dinin temel hedefi; insanı acı ve ıstırapın kaynağı olarak tanımlanan yeryüzü yaşamının kısır döngüsünden kurtarmak ve nihai mutluluğa ulaştırmaktır. Dolayısıyla burada insana, diğer varlıklardan ayrı bir yer ve değer verilir. Aynı şekilde, Tanrı düşüncesini tamamıyla dışlayan ve materyalizmi ve mantıkçı pozitivizmi temel alan geleneklerde de insan, yeryüzündeki konumu itibarıyla diğer varlıklara nazaran ayrıcalıklı bir yere sahiptir. İnsanın var oluşunu katı evrimci teoriyle izah etmeye çalışan ve bu doğrultuda yeryüzü yaşamında var oluşu açısından insana diğer varlıklara nazaran özel bir gaye ya da amaç yüklemeyen inanç sistemlerinde dahi insanın, yapısı, içinde yaşadığı doğal çevrede oynadığı rol ve üslendiği işlevler açısından diğer varlıklardan farklı olduğu kabul edilir.

Yapısı gereği insan diğer varlıklardan ayrılır. Birçok dinsel gelenek insanın düşünen, inanan, irade eden, seçen ve ahlaki karakter taşıyan bir varlık olmasını, onu diğer varlıklardan üstün yapan temel özellikler olarak kabul eder. Çünkü düşünen, iradesini kullanan ve seçen bir varlık olması, ona yeryüzündeki diğer varlıklardan farklı olarak yaşam biçimini belirleme ve etrafındaki varlıklara hakim olabilme özelliklerini kazandırmıştır. Aynı şekilde bu özellikler onu yaptıklarından so-

rumlu olan bir varlık haline de getirmiştir. İnsanın dışındaki varlıkların yaşam biçiminde bir tekdüzelik, monotonluk ve içgüdüsellik hakimken, insan yaşamında çeşitlilik, farklılık ve değişkenlik etkindir. İnsanın çevresindeki varlıklardan farklı olan bu yapısı, mahiyet itibarıyla onun diğerlerinden ayrı olduğunu gösterir. Düşünen ve seçen bir varlık olması, onun, hem iyiye hem kötüye, hem doğruya hem yanlışla veya hem inanmaya hem de inkar etmeye yatkın bir karakter taşıması anlamına gelir. Dolayısıyla bir insan, yeryüzünün en masum ve en saf varlığı karakterine sahip olabileceği gibi, yeryüzünün en vahşi ve en acımasız bir canavarı özelliğini de taşıyabilir. Yine bir kişi, sahip olduğu değerler nedeniyle bir ahlak ve fazilet abidesi olabileceği gibi, bir başkası, seçimlerinde şiddeti yeğleyip kötülük ve zulüm timsali olabilir. İnsanın sergilediği bu değişken özellikler, insan dışındaki diğer varlıklarda görülmez. İşte insanı diğer varlıklardan ayrıcalıklı ve hatta üstün yapan şey onun bu özelliğidir.

Yeryüzündeki bütün inanç sistemleri insanın bu değişken özelliğini disiplin altına almayı hedeflerler. Her dinsel gelenek kendi öğretileri doğrultusunda insanı eğitmeye ve yönlendirmeye çalışır; bu doğrultuda, genellikle dinler, hakikat ve kendi kurtuluş anlayışları doğrultusunda insanın sahip olduğu üstün değerleri ön plana çıkarırken, insanda potansiyel olarak var olan irade ve seçimin kötü ve yanlış yönde kullanılmasını önlemeyi gaye edinir. Peki insan nasıl olur da diğer varlıklardan farklı olarak bu zıt nitelikleri kendi bünyesinde bir arada bulundurabilir? Onun, hem bir melek hem de bir şeytan olabilme niteliklerine aynı anda sahip olması nasıl açıklanabilir?

İşte birçok inanç sisteminin insan anlayışının temelinde bu sorulara cevap arama çabası bulunmaktadır.

Birçok inanç sistemi, gerek Tanrı düşüncesiyle gerekse insan tasavvuruyla ilişkili olarak kötülükle iyiliğin bir varlıkta bir arada bulunup bulunmayacağını veya kötülükle iyiliğin aynı kaynaktan çıkıp çıkmayacağını sorgular. Kötülük konusunu Tanrı düşüncesiyle ilişkili olarak ele alan teist (Tanrı inancına yer veren) inanç sistemleri bu konuda iki ana grup oluştururlar. Bunlardan kötülüğün reel varlığını kabul etmeyen, ancak onu daha ziyade etik bir karakter olarak düşünen dinsel gelenekler, iyilik ve kötülük (hayır ve şer) konusunu yüce Tanrının kudret ve irade sıfatları doğrultusunda ele alırlar. Bu doğrultuda iyilik ve kötülük olarak değerlendirilen insanın eylemleri dışındaki tüm şeylerin Tanrıdan kaynaklandığını, ancak insanın eylemlerindeki ahlaki davranışların kaynağının insan iradesi olduğunu, dolayısıyla sorumlusunun da yine kendisi olduğunu belirtirler. Örneğin, İslam'daki hayrın ve şerrin Allah'tan geldiğine ve insanın yaptıklarından sorumlu olduğuna dair genellikle kabul gören görüş bu doğrultudadır. Bazı inanç sistemleri ise iyilikle kötülüğün menşeyinin farklı olduğu görüşünü benimser. İyilikle kötülüğün genellikle müşahhas varlıklar olarak düşünüldüğü bu tür sistemlerde, tanrılar panteonunu oluşturan varlıklar, iyi ve kötü şeklinde iki grupta toplanır. Düalist ve politeist dinlerde böylesi bir düşünce tarzı göze çarpar. İnanılan tanrısal varlıklar, düalizmde iyi Tanrı ve kötü Tanrı şeklinde iki ilahi varlığa indirgenirken, politeizmde sayıları bazen yüzleri bulan tanrısal varlıklar iyi ve kötü niteliklerine göre tanınırlar. Bu inanç sistemlerine göre yeryüzündeki kötülüğün kaynağı iyi Tanrı olamaz; dolayısıyla kötülük, kötü

karakter taşıyan Tanrı veya tanrılardan neşet etmektedir. Böylelikle iyilik ve kötülük prensipleri tanrısal varlıklarla müşahhaslaştırılır. Öte yandan bu gruba giren bazı dinsel geleneklerde, kötülüğün ezelden beri var olan bir prensip olduğu vurgulanırken, bazılarında ise onun yüce Tanrıdan uzaklaşmanın ve günahın müşahhaslaşmış bir ifadesi olduğu belirtilir.

İnanç sisteminde Tanrı düşüncesine yer vermeyen dinlerde ise iyilik ve kötülük niteliklerini bünyesinde barındıran insanın da içinde bulunduğu bütün maddi evren, iyilik ve kötülüğün kaynağı olarak görülür. Genellikle materyalist bir düşünce yapısına sahip olan bu dinsel geleneklerde, iyilik ve kötülüğün neşet edebileceği herhangi bir metafizik alem ya da varlık fikri genellikle reddedildiğinden, kötülük veya iyiliğin kaynağı olarak bizzat maddenin kendisi gösterilir. Ayrıca bu tür akımlarda genellikle kötülük ve iyiliğin izafi olduğu görüşü yaygındır.

İnsanın kendi bünyesinde iyi ve kötü karakterleri nasıl bir arada bulundurduğu konusu da inanç sistemlerinin üzerinde durdukları bir sorunsaldır. Monoteist dinlerde insan, var oluş gayesini gerçekleştirmek için kendi bünyesinde zıt unsurlarla bezenmiş, iradesiyle bu zıt unsurlar arasından yapacağı tercihlerden sorumlu olan bir varlık olarak görülür. Düalist dinlerde ise tanrısal alem konusunda olduğu gibi insan konusunda da bir düaliste göze çarpar. İnsanın da tıpkı tanrısal alem gibi birbirine zıt (iyi ve kötü) unsurlardan oluşan bir varlık olduğu kabul edilir. İnsanı oluşturan bu unsurlardan her birinin kendi karakteriyle hareket ettiği ve tıpkı kendisinden neşet ettikleri iyi ve kötü tanrılar gibi birbirleriyle sürekli bir mücadele içerisinde oldukları belirtilir. Politeist dinlerde de durum düalist inanç

sistemlerinden pek farklı değildir. Zira bunlara göre de insanın bünyesinde yer alan karakterler, yapı itibarıyla aynı karakterlere sahip olan tanrısal varlıkların etkisi altındadır. Dolayısıyla tıpkı tanrısal alemdeki çeşitli niteliklere sahip ilahi varlıklar arasında devam eden mücadele gibi, insandaki bu farklı karakterler arasında da devam eden bir mücadelenin varlığı kabul edilir.

Bütün dinler, en azından görünür iddiaları dikkate alındığında, insanın yapısında var olan kötü hasletleri engelleme, insanın kötülüğe, isyana ve inançsızlığa meyiletmesini önleme çabasındadırlar. Bu çerçevede dinler, hitap ettiği insana, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında kendisini mutluluğa ve kurtuluşa iletecek yolu/hakikati izlemesini önerirler.

Evrensel dünya dinlerinin hemen hepsinde var olan bir diğer temel özellik ise, kişinin kendisi için istediği bir şeyi bir başkası için de istemesi ya da –bir başka ifadeyle- kendisi için istemediği şeyi bir başkası için de istememesi ilkesidir. Birçok dinin temel kaynaklarında bu öğretiye ağırlıklı yer verilir. Örneğin bu çerçevede İslam, peygamber Hz. Muhammed’in “kendisi için istediğini kardeşi (bir diğeri) için de istemeyen bizden değildir” sözünü ön plana çıkarır. Yeni Ahit’te yer alan İncillerde ise, İsa’nın “komşunu kendin gibi seveceksin” sözü vurgulanır. Benzer yaklaşımları diğer dinlere ait kaynaklarda da görmek mümkündür.² “Altın kural” ya da “gümüş kural”

² Örneğin Konfüçyüs, “başkasının sana yapmasını istemediğin şeyi sen de başkalarına yapma” demektedir ve asil insanın başkalarında kötülük değil iyilik araması gerektiğini ifade etmektedir. Başkalarına saygı/sevgi gösterme ve değer vermeye dayalı *altın kuralı* Gandhi gibi Hindu ileri gelenleri de vurgulamaktadırlar. Bkn.Confucius, *The Analects*, tr. W.E. Soothill, London 1958, ss. 122-123; A.D. Foster, “Current Interreligious

olarak da adlandırılan bu ilke, dinin hitap ettiği kitlenin, bencil tavırlardan uzak olarak iyilik ve kötülüğü evrensel düzlemde ele almasını ve bireyin, en az kendisi kadar başkalarını da düşünmesini, başkalarının da hak ve değerlerine saygılı olmasını öngörür.

2. Şiddetin Meşruiyeti Bağlamında Din

Muhatap aldığı insanın mutluluğunu ve kurtuluşu temel gaye edinen ve kaynaklarında bunu vurgulayan dinsel geleneklerin, diğer taraftan zaman zaman gerek Tanrı/tanrılar-insan ilişkileri gerekse insanlar arası ilişkiler bağlamında şiddeti çağrıştıran ya da açıkça şiddeti öngören yaklaşımlara yer vermesi, bu özellikleriyle dinlerin paradoksal bir yapı arzettikleri tartışmalarına neden olmaktadır. İnsanın mutluluğunu ve kötülükten uzaklaşp arınmasını hedefleyen dinsel inançlar ve metinler nasıl şiddetin kaynağı/referansı olabilir? Ya da genellikle iyiliği ve kurtuluşu öğretilerinde ön plana çıkaran din kurumu, nasıl olur da tarih boyu süregelen şiddetin nedenlerinden biri olabilir? Örneğin, malum 11 Eylül hadisesi ile bunun öncesi ve sonrasında Ortadoğu'da, Ön Asya'da ve Kafkasya'da süregelen olaylarda genellikle İslam ve terör/şiddet ilişkisi sorgulandı. Adı barış olan bir din, neden ve nasıl şiddet hareketlerine dayanak yapılmaktaydı? İslam patentli şiddetin kaynağı, bu din

Dialogue", M.D. Bryant, F. Flinn, *Interreligious Dialogue: Voices from a Frontier*, New York 1989, s. 42; K.L.S. Rao, "Ghandi's Experiments in Interreligious Dialogue, M.D. Bryant, F. Flinn, *Interreligious Dialogue: Voices from a Frontier*, New York 1989, s. 130.

ve bu dine ilişkin dinsel metinler miydi, yoksa bu dinin bağılı olan kimi Müslümanlar mıydı?

Son zamanlarda, medyanın da büyük çabasıyla özelde İslam etrafında yoğunlaştırılan ve çoğunlukla Müslümanlarla ilişkili şiddet eylemlerinin geri planında yatan yabancı işgaller ve baskılar, köşeye sıkıştırılmışlık, hegemonyacı güçlerden kaynaklanan küresel ve lokal sömürü, küresel süpergüçlerce desteklenen yerel diktatörler ve cuntaların yol açtığı sorunlar gibi nedenler göz ardı edilerek, yalnızca İslam inancı ve dinsel kaynakları bağlamında sürdürülen terör ve şiddet tartışmalarının, aslında, tarih boyu birçok dinsel gelenekle irtibatlı olarak gündeme gelmiş olduğunu vurgulamakta yarar var. Örneğin, ilerleyen bölümlerde Hristiyanlığın gerek teolojisinde gerekse tarihsel tezahüründe nasıl sürekli şiddet üreten bir gelenek olduğu ele alınacaktır. Ancak burada, İslam dışı dinsel geleneklerin şiddetle ilişkisi bağlamında güncel bir örnek vermek sanırım yerinde olacaktır. Binlerce yıllık Yahudi ideali ve apokaliptik beklentileri bağlamında kurulan (daha doğru ve yerinde bir ifadeyle, Batı devletlerinin çaba ve yardımlarıyla kurdu-rulan) İsrail'in, Filistin'de yerli halk üzerinde elli yılı aşkın bir süredir uyguladığı terör ve şiddet eylemlerinin gerisinde din faktörünü bulmak mümkündür. Günümüzde, izlediğimizde hepimizi yürekten yaralayan ve genellikle bebekler, çocuklar ve diğer siviller üzerinde yoğunlaşan şiddet eylemlerinin sorumlusu İsrail askerlerinin ve İsraili yerleşimcilerden oluşan paramiliter grupların, başlarında Yahudi dindarlığının göstergesi kepalarıyla kameralara zafer pozları vermeleri ya da üniformaları üzerine giydikleri dinsel kisveleriyle dualar yapıp ardından insan avına çıkmaları, taşıdıkları inancın başvurduk-

ları tedhiş eylemlerini öngörmesiyle/desteklemesiyle yakından irtibatlıdır.³ Madalyonun diğer tarafında yer alan, ülkeleri işgal edilmiş, işleri, aileleri, gençlikleri ve gelecekleri ipotek altına alınmış gençlerin, işgalci güçlere karşı direnebilmek ve onları ülkelerinden kovabilmek amacıyla intihar saldırıları düzenlemeleri ve bu saldırılarda yine cihat ve şehitlik gibi dinsel temaları sıkça kullanmaları, saldırı öncesi objektiflere ellerinde Kur'an ve diğer dini referanslarla/sembollerle pozlar vermeleri de yine başvurulmuş şiddet ve dinsel inanç ilişkisini ortaya koymaktadır.

Esasen şiddet, dayandığı arka plan açısından çok yönlü ve kompleks bir yapıya sahiptir; yalnızca dinsel inanış ve tutumlarla ilgili değildir. Öyle ki dinsel görünümlü her şiddet eyleminin ya da tavrının ardında bile aslında (ya da aynı zamanda) politik, ekonomik ve benzeri nedenler tespit etmek

³ Yahudi geleneğinde Goyim olarak adlandırılan Yahudi olmayanlara karşı takınılacak şiddet içerikli tavra, baştan sona bütün Yahudi literatüründe rastlanılır. Günümüzde, İsrail'in Filistin şehir ve kasabalarıyla Filistinlilerin barındığı mülteci kamplarında başvurduğu holokostu aratmayacak şiddet eylemleri, Yahudi kutsal kitabında, çeşitli halklara karşı reva görülen şiddeti çağrıştırmaktadır. Örneğin Eriha'nın Yeşu tarafından fethiyle ilgili şu ifadeler dikkat çekicidir: "... ve erkek ve kadın, genç ve ihtiyar, öküz, koyun ve eşek, şehirde ne varsa hepsini kılıçtan geçirip yok ettiler. ... Şehri ve şehirdekilerin hepsini ateşe verdiler; yalnızca gümüş, altın, tunç ve demirden eşyayı Rabbin evinin hazinesine koydular." Yeşu 6:21-24. Bir başka fetih ve işgalle ilgili ise şunlar anlatılır: "... orada olanların hepsini vurdu ... ve hamile kadınların karınlarını yarıdı." 2 Krallar 15:16. Ayrıca bkn. Sayılar 31:7-12; Tesniye 7:16; Yeşu 8:24-27. Yine bu şiddet eylemlerinin, Talmud'un çeşitli kitaplarında geçen ve Yahudi olmayanları hayvanlara benzeten, onların öldürülmesini vahşi hayvanların öldürülmesiyle kıyaslayan, onları katletmeyi, mallarını müsadere etmeyi caiz gören, onlara karşı uygulanacak her türlü şiddeti ve etik dışı davranışı caiz (hatta gerekli gören) ifadelerle yakın ilişkili olduğu kesindir. Örneğin bkn. Talmud, Sanhedrin 59, Abodah Zara 26b, Libre David 37, Hikkot Akum X1.

mümkündür. Bununla birlikte din ve dinsel metinlerin, hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın şiddeti meşrulaştırmada önemli bir fonksiyon üstlenmiş oldukları da bir gerçektir.

İster kaba kuvvet içeren fizyolojik, ister otoriteryan, isterse psikolojik, şekli ve yapısı ne olursa olsun her şiddet hareketi kendisini mutlaka bir metne dayandırır. Bu metnin kaynağı; dinsel bir inanış, bir kült, ritüel veya bir kutsal kitap olabileceği gibi, siyasal ya da ideolojik bir bildirge, bir söylem, bir manifesto ya da herhangi bir argüman da olabilir. Şiddete başvuranlar, şiddet içeren tavır ve davranışlarını meşrulaştıracak bir dayanağa ihtiyaç duyarlar. Rafael Moses'ın ifadesiyle, "insanlar, planlanmış bir şiddet eylemini haklı görmeye çalışarak vicdanlarını rahatlatmak zorundadırlar."⁴ İşte bu noktada, şiddet eyleminin öncesinde ya da sonrasında, kişiye bu meşru zemini sağlayan bir metin oluşturma girişimleri kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. Bu metnin oluşumunda ise çeşitli sosyo-ekonomik, tarihsel ya da kültürel gerekçelerle dinsel argümanlar devreye girer. Böylelikle şiddete meşruiyet kazandıran bu metin, şiddete başvuranın zihninde, yapılan eylemi şiddet hareketi olmaktan çıkarır; haklı ve gerekli bir eylem konumuna sokar. Bu bağlamda kişi, etrafına da yaptığı hareketin haklılığı ve gerekliliği savını işleyen metni aktarır. Örneğin, 11 Eylül hadisesi akabinde Afganistan'a yönelik askeri hareket öncesi ve sonrasında ABD ve Batılı müttefiklerinin, bu ülkede birçok masum insanın ölümüne de neden olan eylemlerini haklı gösterecek bir metin oluşturma doğrultusunda medya ve basın aracılığıyla nasıl yoğun bir kampanya yürüttükleri bilinmekte-

⁴ R. Moses, "Şiddet Nerede Başlıyor", tr. A. Kul, *Cogito*, 6-7, Kış-Bahar 1996, s.24.

dir. Eylemlerine meşruiyet zemini sağlama doğrultusunda oluşturulan bu metin, demokrasi, insan hakları ve Batının sahip olduğu çağdaş değerlerin korunması/savunulması vb argümanlara dayandırıldığı gibi, ABD başkanı G.W. Bush'un dile getirdiği şekilde şer güçleriyle mücadele, iyinin kötüyeye karşı savaşı ve yeni bir Haçlı Seferi gibi dinsel motifler de taşımaktaydı.

Diğer taraftan kendisine şiddet uygulanan kişi veya kişiler de dinsel/siyasal/ideolojik bakış açıları çerçevesinde, şiddete ilişkin, yine dinsel, siyasal ya da ideolojik zeminlerden beslenen bir metin oluştururlar. Bu bağlamda kendilerine yapılanın şiddet, zulüm ve haksızlık olduğunu, buna kendilerinin verecekleri/verdikleri karşılığın da haklı bir zemine oturduğu söylemini savunurlar. Tıpkı İsrail'in en sofistike ölüm makineleriyle başvurduğu şiddet eylemlerine, karşı şiddetle karşılık veren Filistinlilerin, ya da İstiklal Savaşı sırasında Anadolu'yu işgal eden güçlerin uyguladıkları zorbalıklara, mala, cana ve ırza tecavüzlere karşı elinde kazma kürekleriyle mücadele eden ve sonunda düşmanı denize döken Anadolu insanının yaptığı gibi... Böylelikle farklı taraflar arasında şiddet kapsamına giren eylem ve tavırlar farklı şekilde değerlendirilir ve bir tarafın uyguladığı şiddet diğer tarafın uygulayacağı şiddete haklılık kazandıran metne dayanak olur. Dolayısıyla ister dinsel ister başka bağlamlarda olsun, şiddet şiddeti doğururken, aslında şiddet değil farklı tarafların oluşturduğu metinler arası çatışmalar ön plana çıkar. Oluşan şiddet ise metinler arası çatışmaların/karşıtlıkların yalnızca bir sonucundan/görüntüsünden ibaret kalır.

II

Hıristiyanlıkta Şiddet

A.Dürer'in Vahiy kitabı ekseninde çizdiği mahşerin dört atlısı

Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın!
Ben **barış değil kılıç getirmeye** geldim. Çünkü ben,
oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının
arasına ayrılık sokmaya geldim.

Matta 10:34-35

gökten bir melek bile size bildirdiğimiz müjdeye
ters düşen bir müjde bildirirse, **lanet olsun ona**; daha
önce söylediğimizi şimdi yine söylüyorum, bir kimse si-
ze kabul ettiğinize ters düşen bir müjde bildirirse **ona**
lanet olsun.

Galatyalılara Mektup 1:8-9

(Mesih'in ikinci gelişiyle ilgili olarak) onları, demir
çomakla güdecek ve çömlek kaplar gibi kırıp parçalaya-
cak.

Vahiy 2:27-28

Bir kimse, düşmanlarının boğazını kesmeli, onları
yağmalamalı ve yakmalıdır; onları yeninceye kadar ge-
reken bütün zararı vermelidir. ...

**Sadece bir ahmak, boğazlamanın ve çalma-
nın Hristiyanlığa ve sevgi ilkesine uygun olmadığı
iləri sürebilir. Gerçekte sevgi budur.**

Martin Luther,
Luther's Works, Weimer edition, 11, 2; 19, 625.

Filipinler'de İsa'nın çektiği acıları hissedebilmek için
kendi kendini çarmıha çiviletmiř olan bir Hristiyan

*G*ünümüzde bünyesinde barındırdığı binlerce mezhep ve iki milyar civarındaki bağlısıyla Hıristiyanlık, bir bütün olarak, dünyanın en yaygın inanç sistemi olma özelliğine sahiptir. İsa sonrası dönemde Antakya'daki Helenistik İsa cemaati tarafından kurgulanan ve Pavlus tarafından geliştirilip sistematize edilen Hıristiyanlık, Mesih öğretisi merkezli (Kristosentrik) bir inanç sistemi olarak kısa zamanda Roma imparatorlunda egemen bir gelenek haline gelmiş, ilerleyen süreçte, her ne kadar yedinci yüzyıldan itibaren ana vatanını ve ilk yayıldığı alanları İslam'a terk etmek durumunda kalmış olsa da Avrupa'da hızla yayılmıştır. Sömürge dönemlerinden itibaren askeri, siyasal ve ekonomik gücü arkalarına alan sömürgeci Hıristiyan uluslar sayesinde, dünyanın hemen her köşesinde yayılma imkanı bulan Hıristiyanlık, günümüzde dünya ulusları üzerinde hegemonyacı bir üstünlük tesis eden süpergüçlerin ve diğer egemenlerin dini olarak dikkati çekmektedir.

1. Hristiyanlık Sevgi Dini mi?

Başta kendi bünyesinden neşet ettiği Yahudilik olmak üzere, diğer dinsel geleneklere karşı öteden beri Hristiyanlığın en önemli iddialarından birisi “sevgi” ilkesine yaptığı vurgu olmuştur. Erken dönemlerden itibaren Hristiyan yazarlar ve ilahiyatçılar, Yahudi geleneğindeki “yargılayan ve cezalandıran Tanrı” anlayışına karşı Hristiyanlığın, “seven, kurtaran ve bağışlayan bir Tanrı” düşüncesini vurguladığını ileri sürmüşlerdir. Tanrı anlayışındaki bu temel farklılık, kimi erken dönem Hristiyan ilahiyatçılar tarafından o kadar ön plana çıkarılmıştır ki birinci-ikinci yüzyıllarda yaşayan Sinoplu Marcion gibi bazı kişiler, Eski Ahit’in yaratıcı, kural koyucu ve yargılayıcı Tanrısı (Yahve ya da Yahova) ile Yeni Ahit’in kurtarıcı ve bağışlayıcı sevgi Tanrısı (Oğul İsa Mesih) düalizmine dayalı bir Tanrı düşüncesi geliştirmişler; Eski Ahit’e ve onun yargıç Tanrısına karşı çıkmışlardır.⁵ Marcion, Eski Ahit Tanrısının yaratıcı, yargılayıcı ve insanı günaha ve ölüme mahkum edici özellikleriyle kötü bir Tanrı olduğunu savunmuş, buna karşı bağışlayıcı ve seven Tanrıya, yani Oğul İsa Mesih’e inanmayı vurgulamıştır.

Sevgi, bağışlama ve hoşgörü, yalnızca Tanrı düşüncesiyle ilgili olarak değil, gerek İncillerde gerekse diğer Yeni Ahit metinlerinde diğer çeşitli konular bağlamında da işlenen kavramlar olarak karşımıza çıkar. Yeni Ahit’e göre, gerek Tanrı ile insanlık arasındaki ilişkilerde gerekse insanlar arası ilişkilerde aslolan sevgi prensibidir. Örneğin Yuhanna İnciline göre, Tan-

⁵ Bkn. Tertullian, *Adversus Marcionem*, I, ii, xix; IV, vi [http://www.ccel.org/fathers2/ANF-03/anf03-26.htm].

rı, insanlığa olan sevgisi nedeniyle Oğlu (İsa Mesih'i) yeryüzüne göndermiştir.⁶ Pavlus'un mektuplarına göre Oğul, insanların günahlarının bağışlanması uğruna kurban olarak sunulmuş, onların günahları için çarmıha gerilerek canını vermiştir.⁷ Benzer şekilde, insanlar arası ilişkilerde de önemli olan sevgidir. İncillere göre İsa, kendisine ilahi yasada en önemli olan emrin ne olduğunu soranlara, Tanrıyı yürekten sevmenin birinci, komşunu kendin gibi sevmenin ise ikinci sırada önemli olduğunu ve bunlardan daha büyük emir olmadığını söylemektedir.⁸ Yuhanna İnciline göre İsa, kendisine inananlara yeni bir emir vermekte ve "birbirinizi sevin, sizi sevdiğim gibi siz de birbirinizi sevin" demektedir.⁹ İsa'ya göre sevgi yalnızca komşuya ya da dost ve arkadaşlara yönelik olmamalıdır; kişi düşmanını, hatta kendisine zulmedenleri bile sevmeli, onlardan nefret etmemelidir.¹⁰ Yine İsa, İncillere göre başkalarına karşı bağışlayıcı olmayı önermekte ve başkalarının suçlarını bağışlayıcı olduğu taktirde Tanrının da insanın suçlarını bağışlayıcı olacağını vurgulamaktadır.¹¹ Bundan başka İsa, başkalarına karşı yargılayıcı ve hata/kusur arayıcı olmamayı, kişinin kendisine karşı nasıl davranılmasını istiyorsa diğerlerine de öyle davranmayı prensip edinmesini istemektedir.¹²

Ayrıca kimi Yeni Ahit metinlerine göre İsa, hoşgörülü olmanın sınırlarını o kadar genişletmektedir ki sanki bağlılarına

⁶ Yuhanna 3: 16-17.

⁷ Romalılar 3: 25.

⁸ Markus 12: 28-31.

⁹ Yuhanna 13:34, 15: 12, 17.

¹⁰ "... size diyorum ki düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. ... Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz ne ödülünüz olur?" Matta 5: 44-46.

¹¹ Bkn. Matta 6: 14-15, Markus 11: 25-26.

¹² Matta 7: 1-5, 12.

pasifist bir anlayış önermektedir. Örneğin, Matta İnciline göre o, bağlılarına, “kötüye karşı direnmeyin; sağ yanağınıza bir tokat atana öbürünü de çevirin; size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin; sizi bin adım yol yürümeye zorlayanla iki bin adım yürüyün” demektedir.¹³ Yine Matta İnciline göre İsa, kendisine karşı yapılan kötülüğe karşı koymaya yeltenmediği gibi, kendisini tutuklamaya gelenlere karşı kılıç çeken havarisini de kılıcını yerine koyması doğrultusunda uyarmaktadır.¹⁴ İsa’yla ilgili İncillerde yer alan bu anlatılar, ileride üzerinde duracağımız gibi, geçmişte ve günümüzde pasifizmi temel bir yaşam tarzı edinen kimi Hristiyan gruplar için referans olmuştur. Son olarak, İncillerde İsa, barışı ve barış yanlılarını övüp kutsamaktadır.¹⁵

Yeni Ahit metinlerine göre yalnızca İsa değil, görüş ve düşünceleriyle Hristiyanlıkta merkezi bir yere sahip olan Pavlus da mektuplarında zaman zaman sevgi ilkesini vurgulamakta ve Musa yasasındaki bütün ilahi emirlerin bir tek ilke de, “komşunu kendin gibi sev” ilkesinde özetlendiğini belirtmektedir.¹⁶

Yukarıda örneklerini verdiğimiz, sevgiye, hoşgörüye, barışa ve bağışlamaya yönelik bu yaklaşımları nedeniyle Hristiyanlık, genellikle, bağlılarınca dışarıya karşı “sevgi dini” olarak yansıtılır. Yine bu nedenle Hristiyan ilahiyatçılar, kutsal kitap

¹³ Matta 5: 39-41.

¹⁴ “... bunun üzerine adamlar yaklaştı, İsa’yı yakalayıp tutukladılar. İsa’yla birlikte olanlardan biri, ani bir hareketle kılıcını çekti, başkahinin kölesine vurup kulağını uçurdu. O zaman İsa ona, ‘kılıcını yerine koy’ dedi. ‘Kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecek’.” Matta 26: 50-52. Ayrıca krş. Yuhanna 18:10-11.

¹⁵ Matta 5:9.

¹⁶ Örneğin bkn. Romalılar 13: 8-10; Koloseliler 3: 14; Galatyalılar 5: 14.

geleneğinde Tekvinden Yeni Ahit kitaplarına doğru uzanan bir gelişimin, yargılama ve öç almaya dayalı hukuktan bağışlama ve affetmeye, katı kuralcılıktan sevgi prensibine doğru gelişen bir tekamülün olduğunu belirtirler. Buna göre Tevrat'ta İsrailoğullarını intikam almaya, düşmanlarını kılıçtan geçirmeye çağıran ve İsrailoğulları merkezliliği esas alan Tanrı, kutsal kitabın Yeni Ahit bölümünde tüm uluslara yönelik sevgi huku-ku ilkesini getirmektedir. Dolayısıyla buna göre Tanrı, İsa öncesi dönemde tanrısal hukuk ile kurtuluş ve yargılanma ilkesi yerine, İsa ile birlikte İsa Mesih'e iman ve sevgi ile kurtuluş ve bağışlanma ilkesini vurgulamakta, Mesih merkezliliği temel almaktadır.

Peki, günümüzde de bağlılarınca “sevgi ve barış dini” sloganıyla tanıtılan ve bağışlama, hoşgörü ve saygıyı ön plana çıkaran bir inanç sistemi olarak lanse edilen Hristiyanlık, bir bütün olarak dikkate alındığında gerçekten de gerek kutsal metinlerinde gerekse tarihinde böyle midir? Teolojik açıdan Hristiyanlığın Tanrı inancı, gerçekten de her halükarda şiddete karşı çıkan ve sevgiyi kutsayan bir yüce varlık fikrine mi dayanmaktadır? Aynı şekilde Hristiyanlar, iddia ettikleri bu sevgi ve barış geleneğini geçmişten günümüze tarihsel süreçte gerçekleştirmişler midir? Şayet böyleyse, geçmişten günümüze Hristiyanlıkla irtibatlı tarih boyu şiddet, baskı ve terör eylemleri nasıl açıklanabilir? Hristiyanlıkla ilişkili olarak tarihe damgasını vuran şiddet politikaları, Ortaçağdan günümüze şiddeti kışkırtan kiliseler ve Hristiyan konsiller ile şiddeti uygulayan Hristiyan bireylerin zihninde nasıl meşrulaştırılmaktadır? Yoksa, Hristiyanlığın “sevgi ve barış dini” olduğu söylemi, bu dinin ötekiler arasında yaygınlaştırılması misyonunda Hristi-

yanlarca kullanılan ve Hristiyanlığın şiddete dayalı realitesini perdeleyen bir örtü mü? Aynı şekilde İsa'ya atfedilen “düşmanın bile sev” ilkesi boş bir iddia, bir balon mu?

2. Tarih Boyu Şiddet Üreten Bir Din

Yakın geçmişte ve günümüzde çeşitli Mesihçi ve Milenyarist (Binyılcı) Hristiyan mezheplerin/akımların başvurdukları şiddet hareketleri kamuoyuna yansıdığında, Hristiyanlığın sevgi ve barış söylemi ciddi olarak tartışılmaya başlandı. İleride çeşitli örneklerini vereceğimiz şiddet yanlısı bu akımlar, hem toplu intiharlar ve kimi cemaat üyelerine taciz gibi içe dönük şiddete hem de çeşitli bombalama ve terör eylemleri gibi dışa dönük tedhiş eylemlerine başvurmaktaydılar. Bunların karakteristik özellikleri, dünyanın sonuyla ilgili apokaliptik beklentileri doğrultusunda Mesih'in gelişinin ve bilyıllık altın çağın kuruluşunun an meselesi olduğuna inanmaları ve içinde bulunduğumuz dönemi, kutsal metinlerde belirtilen Mesih'in gelişi öncesi kaos, savaş ve şiddet ortamının yaşanacağı dönem olarak görmeleri idi. Hatta bu akımlar, Mesih'in gelişini ve binyıllık altın çağın kuruluşunu hızlandırmak amacıyla, kutsal metinlerdeki şiddete yönelik kehanetleri gerçekleştirme yönünde bilinçli bir davranış içine girmeyi ve çeşitli tedhiş eylemlerine başvurmayı dindarlık saymaktaydılar. Şiddeti, inancın bir gereği ve bir yaşam tarzı olarak gören bu Hristiyan akımlar, Hristiyan çoğunluk tarafından Hristiyanlık içerisindeki marjinal hareketler olarak değerlendirildiler ve bunların Hristiyanlığın geneli hakkında belirleyici olamayacağı vurgulandı. Hatta, Türkiye'de görsel basına yansıyan demeçlerde,

kimi Hristiyanlarca, bu Mesihçi ve Milenyarist akımlar “Hristiyanlık içindeki Taliban zihniyeti uzantıları” olarak tanımlandı.

Peki, bu teşhis doğru mu; Hristiyanlık bağlamındaki şiddet hareketleri, yalnızca, son zamanlarda ortaya çıkan bu radikal Mesihçi ve Milenyarist kiliselerle/tarikatlarla mı sınırlıdır? Hristiyanlık tarihindeki şiddet hadiselerini destekleyen ve bunlara meşruiyet metni oluşturan arka plan, yalnızca dünyanın sonuna yönelik bu apokaliptik beklentiler midir?

Geçmişten günümüze Hristiyanlık tarihi dikkate alındığında, buna “evet” demek oldukça güç. Zira, hem Hristiyanlık tarihinde şiddetin yalnızca yukarıdaki örneklerle sınırlı olmadığı hem de Hristiyan teolojisindeki birçok öğenin şiddete şu ya da bu şekilde haklılık payesi kazandırdığı ve dolayısıyla şiddetin tarihsel tezahürlerinin teolojik zeminini oluşturduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hristiyanlık tarihine baktığımızda, maalesef Ortaçağdan günümüze kadar süregelen bir şiddet tarihi görürüz. Hristiyanlığın kutsal değerlerini oluşturan İsa Mesih, din, kurtuluş, kilise ve rahipler adına, gerek Hristiyan olmayan ötekilere karşı gerekse Hristiyanlık içerisinde yer almakla birlikte inanç ve gelenekleri itibarıyla heretik (sapkın) olarak görülen gruplara karşı sürdürülen şiddet hareketleri tarihin hafızasına kazınmıştır.

Roma İmparatorluğu’nun 313 Milan Fermanı’yla birlikte Hristiyanlığı resmi olarak korunan din statüsüne kavuşturmasını izleyen kısa süre içerisinde, Pavlusçu Hristiyan geleneği, imparatorluğun resmi dini statüsüne kavuşmuştur. Bu dönemden itibaren, gerek politeizm ve paganizmi sürdüren eski Ro-

ma ve Yunan dinsel geleneği bağlilarına gerekse Hristiyan inanç ve değerlerine ilişkin resmi öğretileri benimsemeyen ve heretik ilan edilen çeşitli gruplara karşı adeta bir süreklilik avı başlatılmıştır. Örneğin, kilisenin hiyerarşik yapısı konusunda Roma kilisesinin ve imparator Konstantin'in görüşlerini benimsemeyen ve Konstantin tarafından atanan piskoposu tanımayan Donatus ve Donatistlere karşı sürdürülen şiddet hareketinde, bu akım mensuplarının birçoğu katledilmiştir. Aynı şekilde ilerleyen dönemlerde, siyasal iktidarın gücünü de yanına alan resmi kilise, düzenlediği konsillerde, heretik/sapkın saydığı kişi ve görüşleri sürekli mahkum ettirmiş; görüşleri mahkum edilen kişiler yalnızca toplumdan dışlanmakla kalmamışlar, ünlü Arius, Makedonius ve Nestoryus örneklerinde olduğu gibi, yaşamlarından da olmuşlardır. Zira, devlet dini haline gelerek siyasallaşan Pavlusçu Hristiyan geleneğine karşı inanç ve değerler, siyasal otoriteye karşı yapılanmalar olarak değerlendirilmiştir. İmparator Konstantin döneminden itibaren, imparatorluğun resmi dinsel öğretilerinin dışında inanç ve öğretilere sahip olan ve dolayısıyla heretik ilan edilen kişiler, devlete karşı suçlu sayılmışlar ve ölüm cezasına çarptırılmışlardır. 384 yılına ait ünlü Theodosius Kuralı'nda, otoritenin heretikler ve aykırı mezhep hareketleri hakkındaki yaklaşımı şöyle ifade edilir:

Şefkatimiz/yönetimimiz altında bulunan bütün halkların, yüce havari Petrus'un Romalılara verdiği belirtilen dine göre yaşamalarını arzu ediyoruz. ... Heretiklerin ve hizipçilerin çeşitli cezalara çarptırılmalarını arzuluyoruz. ... Ayrıca biz, tanrılara kurban sunulma-

*masına karar veriyoruz. Kim böylesi bir suç işlerse öfke kılıcıyla vurulsun.*¹⁷

Resmi kilise kurumunun, gerek Batı Roma'nın henüz ayakta olduğu ilk dönemlerde gerekse teokratik bir yapının ortaya çıktığı ilerleyen dönemlerde, kendi öğretilerini benimsemeyenlere ya da bunlara karşı çıkanlara uygun gördüğü şiddet hareketlerini (ki bunlar en hafif ceza olan cemaatten dışlama ya da excommunication'dan kişinin işkenceyle öldürülmesine kadar uzanır) meşrulaştırmada, genelde konsiller, daha sonraki dönemlerde ise engizisyon mahkemeleri önemli rol oynamışlardır. Bu kurumlarda verilen aforoz kararları ve bunların gerekçeleri, heretik (sapkın) olarak addedilen gruplara karşı uygulanan/reva görülen şiddeti yasallaştıran metin olmuştur.

Kilise, iktidarda söz sahibi olmaya başlamasına paralel olarak, Hristiyanlık dışı akımlara ve bağlılarına karşı da şiddetli tavırlar almıştır. Örneğin, bu çerçevede özellikle imparator Theodisius zamanından itibaren Roma topraklarındaki paganlara ait tapınaklar yıkılmaya başlanmış ve açıktan pagan adet ve ritüeller/ayinler –her ne kadar bunlardan bazıları Hristiyanlaştırılarak kabul edilmiş olsa da- yasaklanmıştır.¹⁸ Hatta, henüz üçüncü yüzyıl başlarında kral Abgar'ın Hristiyan olmasıyla halkının da büyük bir kısmı Hristiyanlaşan Edessa (Urfa) şehir krallığında, çok geçmeden pagan mabetler ve kült merkezleri yıktırılmaya, pagan ritüeller yasaklanmaya başlanmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre, Edessa'daki pagan kült

¹⁷ Code of Theodosius, xvi 1, 2, v 1, x 4 (J. Wheless, *Forgery in Christianity*, s. 243'ten naklen, <http://www2.prestel.co.uk/littleton/ra1fic7.htm>)

¹⁸ Bkn. Wheless, *Forgery in Christianity*, ss. 244-245.

merkezlerinden yalnızca Tarata (Atargatis) anısına yapılmış olan şehrin ortasındaki bir yükseltinin ayakta kalmasına izin verilmiştir.¹⁹ İlerleyen dönemde de kilisenin bu tutumu artarak devam etmiştir. 5. yy'da Batı Roma'nın yıkılması sonrası otorite boşluğundan yararlanarak, hızla teokratik yapıda dünyevi/siyasal bir güç halinde organize olan Latin Kilisesi, siyasal etkinliği altında bulunan Hristiyanlık dışı dinsel geleneklere savaş açmıştır. Özellikle Avrupa'nın Hristiyanlık öncesi inanışlarıyla bunların bağları asimile edilmişler; cadılıkla itham edilen eski Avrupa kültürlerinin din adamları yakılarak öldürülme cezasına çarptırılmışlardır. Papa IV. Alexander (1258) ve Papa XXII. John (1320), kiliseye bağlı Engizisyon mahkemelerinde cadılıkla suçlananlara karşı düzenlemeler yapmışlar ve bunu izleyen dönem, özellikle 15. yüzyıl, cadılıkla suçlananlara karşı şiddetli bir cezalandırma dönemi olmuştur.

Yerel Avrupa kültürleri dışında, Hristiyanlık dışı diğer dinsel akımlara karşı da şiddet politikası sürdürülmüştür. Örneğin, Ortaçağ konsillerinde, özellikle İslam'a ve Müslümanlara karşı sık sık Haçlı seferlerinin düzenlenmesi çağrısı yapılmış; bu kut-sal savaşa katılanlar kilise tarafından takdis edilmiş, savaşta ölen Hristiyanlar ise şehit ilan edilmişlerdir. Kilise, Haçlı Seferlerini Tanrının bir iradesi olarak saymış; kendilerine karşı savaşan Müslümanların şeytan olduklarını savunmuştur.²⁰ Diğer

¹⁹ Bkn. Addai, *The Teaching of Addai*, tr. G. Howard, Scholars Press 1981, ss. 68-69. Edessa halkı arasında Tanrıça Atargatis anısına erkeklerin kendilerini hadım etmeleri ayini, Kral Abgar tarafından yasaklandı ve yasağa rağmen bunu yapanların ellerinin kesileceği kuralı getirildi. Bkn. Bardaisan, *The Book of the Laws of the Countries*, ed. ve tr. H.J.W. Drijvers, Assen 1965, s. 59.

²⁰ R.G. Jones, *Groundwork of Christian Ethics*, London: Epworth Press 1984, s. 86.

tarafından, kilise tarafından organize edilip kutsanan Haçlı seferlerinin tek nedeni ve muhatabı Müslümanlar olmamıştır; bu askeri seferlerde Müslümanlarla birlikte Yahudiler de zaman zaman cezalandırılmaya çalışılmıştır. Haçlı orduları (özellikle İngiliz Haçlı birlikleri), İsa'nın katilleri olarak tanımladıkları Yahudilerden çarmıh olayının intikamını almaya koyulmuşlardır. Nitekim, Yahudilere karşı Hristiyan tepkisi, 13. yüzyılda onların İngiltere'den 15. yüzyıl sonlarında (1492'de) İspanya'dan/Endülüs'ten, bir müddet sonra ise Portekiz'den kovulmalarına neden olmuştur. Yahudilere karşı Hristiyan antisemitizmi reform dönemlerine kadar olanca hızıyla devam etmiş, her ne kadar Martin Luther, Yahudilere karşı şiddeti savunmuşsa da Reform döneminden itibaren özellikle fundamentalist Protestan çevrelerde antisemitizm yerini philemitizme (Yahudi yanlılığına) bırakmıştır. Bundaki en önemli neden ise, günümüzde de olduğu gibi, fundamentalist Hristiyan grupların İsa Mesih'in yeryüzüne inişine kadar Yahudileri desteklemeyi dinsel bir görev saymaları olmuştur.²¹ Bazen de Haçlı seferlerinin muhatapları, heretik olarak değerlendirilen çeşitli Hristiyan mezhepleri olmuştur. Gerek Bogomiller ve benzeri düalist Hristiyan akımlar gerekse Ortodokslar ve diğer doğu kiliseleri, tarihte, Haçlı ordularının şiddet eylemlerinden nasiplerini bolca almışlardır.

Hristiyanlığın kilise merkezli şiddet eylemleri, Ortaçağ ve sonrasında düşünürlere, bilime, bilim adamlarına, kilise otoritesine karşı çıkan kimi siyasal liderlere, dinsel düşünce ve yaklaşımlarıyla kilisenin çizdiği sığ kalıpların dışına çıkanlara ve

²¹ Bkn. G. Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, çev. M. Acar, H. Özmen, Ankara: Kim Yayınları 2002, ss. 92-94.

kiliseye bağlı olmayan laik kesime yönelik olarak da olanca hızıyla devam etmiştir. Burada, görüşleri nedeniyle diri diri yakılarak ölüm cezasına çarptırılan ünlü düşünür Giordano Bruno (1548-1600) ve Çek milli kahraman ve ilahiyatçı Jan Huss'un (1372-1415) isimlerini saymak örnek olarak yeterli olacaktır.

Katolisizmin bu şiddet politikasına ve dinsel anlayışındaki dayatmacı tavrına karşı oluşan reform hareketi temsilcilerinin de şiddeti, değişik şekillerde de olsa savunmaları dikkat çekicidir. Örneğin, reform denildiğinde akla gelen ilk isim olan Martin Luther, Katolisizmi ve Papa'yı reddederken, argümanlarını Yeni Ahit terminolojisine dayandırır ve Papa'yı Deccal (Mesih karşıtı) olmakla suçlar. Luther, bir yandan Katolisizmin yönlendirdiği ve Papa'nın manevi liderliğini yürüttüğü Haçlı Seferlerini eleştirirken, diğer yandan Hristiyanlık dışı dinlere ve bunların bağlılarına karşı şiddetli polemikler üretir; Hristiyan karşıtlarından intikam almayı öğütler. Bir taraftan "Hristiyan olarak ve Hristiyanlık adına savaşmayı" kınarken, diğer taraftan "Mesih karşıtlığının gövdesi" olarak nitelediği Müslümanlarla/Türklerle ilgili, "biz, onları, din adamlarıyla birlikte kılıçtan geçirmedikçe ve onları ölüme atmadıkça, onlara karşı galip gelemeyiz" der.²² İlk bakışta Luther'in bu yaklaşımlarında bir çelişki var gibi görülür. Ancak, Luther'in Pavlusçu egemenlik anlayışı doğrultusunda savunduğu otorite anlayışı dikkate alınırsa, bu yaklaşımında herhangi bir karşıtlık söz konusu

²² Bkn. L. Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, çev. K. Kahraman-türk, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları 2000, ss. 10vd. Ayrıca bkn. *The Table Talk of Martin Luther*, tr. W. Hazlitt, Philadelphia: Lutheran Publ. Soc. 1997, "Of the Turks", DCCXXVI-DCCCXXXVII [http://www.reformed.org/documents/Table_talk/table_talk.html].

değildir. Zira Luther, aslında şiddete değil dünyevi yaşantıda kilisenin ve rahipler kurumunun egemenlik iddiasına karşı çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle Luther, Papalığın güdümündeki savaşa karşı çıkmaktadır; yoksa onun Hristiyanlıkta savaşa ve şiddete yer olmadığı gibi bir fikri yoktur.²³ “İki kılıç” doktrini çerçevesinde o, “kılıç ve gücün Tanrının hizmetinde” olduğunu savunmakta ve siyasal iktidarlar tarafından yapılan savaşların ve sürdürülen şiddetin dinsel açıdan yasal ve kutsal/doğru olduğunu kabul etmektedir. Şiddeti, saldırganlığı ve savaşı kutsayan şu çarpıcı sözler Luther’e aittir:

Bir savaşa yavaş yavaş gitmek, Hristiyanca ve sevgi işi değildir. Bir kimse kendi düşmanlarının boğazını kesmeli, onları yağmalamalı ve yakmalıdır; onları yeninceye kadar gereken bütün zararı vermelidir.

*Sadece bir ahmak, boğazlamanın ve çalmanın Hristiyanlığa ve sevgi ilkesine uygun olmadığını ileri sürebilir. Gerçekte sevgi budur.*²⁴

Bu fikirlere sahip olan Luther, kendi yaşamında gücü elinde bulunduran siyasal iktidarların yanında yer almış ve onların yürüttüğü savaş ve şiddeti kutsamıştır. Örneğin o, köylüler isyanı sırasında halka karşı prenslerin yanında yer alarak, halkın katledilmesinin dinen meşruluğu tezini savunmuştur.

²³ Nitekim genel olarak Lutherci Protestanlar da inançlarında, Luther'in bu yaklaşımından hareketle, bir Hristiyanın adil/haklı bir savaşa katılabileceğine veya bir imparatorun gerektiğinde savaş açabileceğine yer vermişlerdir. Bkn. *The Book of Concord: The Confessions of the Evangelical Lutheran Church*, ed. ve tr. T.G. Tappert, Philadelphia: Fortress Press, ss. 46, 37, 222, 431.

²⁴ P.F. Wiener, *Martin Luther: Hitler's Spiritual Ancestor*, Hutchinson & Co. Ltd.'den naklen [<http://www.tentmaker.org/books/MartinLuther-HitlersSpiritualAncestor.html>].

“Caniler ve Haydutla Çetesi Köylülere Karşı” başlıklı yazısında Luther, köylülere karşı savaşları şöyle motive etmeye çalışmaktadır: “Bir köylüyü öldürmek cinayet değildir. ... Onları ezin, boğazlarını kesin, etkisiz hale getirin. ... Bir köylüyü öldürmek vahşi bir köpeği öldürmek gibidir.”²⁵

Luther, yalnızca İslam’a ve Müslümanlara ya da siyasal iktidarlara karşı çıkanlara yönelik şiddeti savunmakla kalmamış, Hristiyanlık dışı tüm geleneklere karşı tavır almıştır. Örneğin çeşitli konuşma ve yazılarında, “yeryüzünün en çirkef halkı” olarak tanımladığı Yahudileri, “suları zehirlemekle ve Hristiyan çocuklarını kaçırap işkenceyle öldürmekle” suçlamış ve onlara karşı şiddeti teşvik etmiştir. Ayrıca “azgın, hilekar, kötü kokan, hain ve tefeci” olarak tanımladığı Yahudilerin bir sürü batıl inançlar taşıdıklarından ve büyücülük yaptıklarından söz etmiş ve sinagoglarının yakılıp yıkılması yönünde vaazlar vermiştir.²⁶

Hristiyanların şiddet ve baskı anlayışları sömürü ve emperyalizm dönemlerinde de devam etmiştir. Batılı Hristiyan uluslar, sahip oldukları askeri ve teknolojik güç sayesinde dünyanın dört bir tarafında edindikleri sömürge bölgelerinde, yerel inanç ve değerlere karşı hızlı bir asimilasyon süreci başlatmışlar ve neticede kısa zamanda kuzeyi ve güneyiyle bütün Amerika ile başta Avustralya ve Yeni Zelanda olmak üzere Okyanusya’nın önemli kesimi ve Afrika ile Asya’nın kimi bölgeleri Hristiyanlaştırılmıştır. Sömürge bölgelerinde kiliselerin

²⁵ Wiener, *Martin Luther: Hitler’s Spritual Ancestor*.

²⁶ Bkn. *The Table Talk of Martin Luther*, “Of the Jews”, DCCCVII-DCCCXXV. Kimi yazarlar, Luther’in bu antisemitik yaklaşımlarının, Nazilerce gerçekleştirilen Yahudi holokostu için kaynak ve dayanak olduğunu savunmaktadır. Bkn. Wiener, *Martin Luther; Hitler’s Spritual Ancestor*.

ve misyonerlik teşkilatlarının sömürgeci güçlerle işbirliği içinde olmaları ve dil, din ile tarihsel ve sosyal değerler gibi yerel kültürel yapıların hızla yok edilmesini adeta kendileri için ilahi bir görev addetmeleri ilginçtir. Bu yönüyle kilise ve Hristiyan misyonerler, sömürge bölgelerinde sömürge faaliyetlerinin meşrulaştırılması ve sömürgecinin sürmesi konusunda adeta bir öncü kuvveti gibi çalışmışlardır. Kilisenin, farklı dinsel ve kültürel kimliklerin asimilasyonuna yönelik bu çabaları, yalnızca son dönemlere has değildir; daha önceleri de görülmektedir. Örneğin, 15. yy sonlarında İspanya'da, Endülüs'ün yıkılışı sürecinde de kilise, burada aynı fonksiyonu üstlenmiş; Endülüs halkını (Müslümanı ve Yahudisiyle) zoraki Hristiyanlaştırma ve yerel kimlik ve değerlerinden uzaklaştırma misyonunu yürütmüştür.

Yakın geçmişte ve günümüzde kilise ve Hristiyanlık büyük oranda siyasal alandan elini çekmiş gözükmektedir. Kilisenin siyasal egemenlik alanından uzaklaşması, aslında Hristiyanlığın öngördüğü Pavlusçu egemenlik anlayışına dönüşten başka bir şey değildir. Yerinde bir ifadeyle, kilisenin, Batı Roma'nın dağılması sonrası otorite boşluğundan yararlanıp ele geçirdiği dünyevi iktidarla Hristiyanlığın öngördüğü otorite anlayışından sapması şeklinde gerçekleşen kırılma çizgisi, Aydınlanma dönemi sonrası kilisenin bu alandan elini çekmesiyle yeniden rayına oturtulmuştur. Ancak kilisenin siyasal alandaki fiili etkinliğini kaybetmesi, Hristiyan inancı ve kültürünün Batı toplumlarındaki etkisini kaybetmesi anlamına gelmemektedir. Zira, günümüzde gerek açıktan gerekse dolaylı şekilde laisizmi benimsemiş birçok Batı ülkesinde Hristiyanlık hâlâ belirleyici bir kimlik, bir altyapıdır. Örneğin günümüzün süpergücü ABD

ve onun yakın müttefiki İngiltere'nin politikalarında, din (Hristiyanlık) faktörü gözardı edilemeyecek bir etkinliğe sahiptir. Örneğin, Reagan, Bush ve benzeri ABD başkanlarıyla birçok Batılı politikacının, kutsal metinlerde olacağı bildirilen Armegedon Savaşı ve Mesih dönemine yakından inanan ve hatta bunu kendi yaşamları döneminde bekleyen kişiler oldukları bilinmektedir. Bu inanç, zaman zaman onların gerek iç gerekse dışa yönelik çeşitli politikalarına da yansımakta ve nitekim aldıkları/yürürlüğe koydukları kararlar bazen dinsel temalar ve motivasyonlar taşımaktadır (Bush'un Afganistan'a yönelik operasyonu Haçlı Seferi olarak isimlendirmesi gibi).

Günümüzde Hristiyanlıkla bağlantılı şiddet hâlâ olanca hızıyla devam etmektedir. Aşağıda örneklerini vereceğimiz Mesihçi ve milenyarist akımların gerek içe (kendilerine) gerekse dışa dönük şiddet hareketlerinden başka, dünyanın hemen her bölgesinde çeşitli Hristiyan mezhepleri veya gruplarıyla irtibatlı tedhiş hareketleri devam etmektedir. Örneğin Kuzey İrlanda'da uzun zamandır devam eden ve görünürde IRA ve Unionistler arasında süregelen çatışma, arka planında yatan sosyal ve siyasal unsurlarla birlikte, aslında bir din savaşıdır. Zira burada, öteden beri süregelen İrlanda Katolikleriyle İngiliz yanlısı Anglikanların kavgasını görmek mümkündür. Benzer şekilde Kafkaslarda devam eden Ermeni-Azeri savaşında, Balkanlarda Bosna, Kosova ve Makedonya'da süren Ortodoks Sırp ve Makedonlarla Müslüman Boşnaklar ve Arnavutlar mücadelesinde, aynı şekilde Sudan'da, Endonezya'da vb diğer birçok bölgede devam eden şiddet olaylarında, çeşitli Hristiyan kiliselerini veya gruplarını taraf olarak görmek mümkündür. Bundan başka, yakın geçmişimizde derin izler bırakan

katliamların sorumlularının da Hristiyan geleneğine sahip Batı ulusları olduğu bilinmektedir. Örneğin; Libya, Cezayir, Sudan ve Anadolu gibi bölgelerde, yabancı işgal, istila ve sömürüye karşı koyan yüzbinlerce Müslümanı kadın-erkek, çocuk-yetişkin demeden katleden İtalyan, Fransız, İngiliz ve benzeri güçler, Vietnam'da işgale karşı direnen yüzbinlerce Vietnamlıyı napalm bombalarıyla yok edip ölüm tarlaları oluşturan ABD, ve yine başta Yahudiler olmak üzere, ülkedeki yabancılara karşı holokost politikası sürdüren Nazi dönemi Almanya'sı, "sevgi ve barış dini" sloganıyla tanıtılan Hristiyan geleneğine sahip güçlerdi. Son olarak, iki büyük dünya savaşının temel oyuncularının da Hristiyan uluslar olduğunu ve milyonlarca cana mal olan bu savaşlarda kilisenin şu ya da bu tarafa Tanrı adına destek verdiğini ve kutsadığını hatırd tutmakta yarar var.²⁷

3. Mesihçi ve Milenyarist Şiddet Hareketleri

Geçtiğimiz ve içinde yaşadığımız yüzyıllar, şiddet ve terör tartışmalarında özellikle İslam'ın ve Müslümanların sorgulandığı bir dönem oldu. Ancak, 20. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen bir dizi şiddet hareketi, o zamana kadar genellikle Hristiyanlık dışı din bağlılarının şiddetle ilişkili olaylarına odaklanan Batı dünyasını sarstı. 18 Kasım 1978'de rahip Jim Jones liderliğindeki "Halk Tapınağı" (People's Temple) kilisesi bağlılarının toplu intiharı haberleri, din-şiddet ilişkisine yönelik tar-

²⁷ Örneğin, Birinci Dünya Savaşını, İngiliz Kilisesi, Tanrının Krallığı ile şeytan (Almanya) arasındaki bir savaş olarak nitelemiştir. Bkn. Jones, *Groundwork of Christian Ethics*, s. 86.

tışmaları genelde Ortadoğu, özelde ise İslam ve Müslümanlar üzerinde yapan gelişmiş dünyanın dikkatini, Hıristiyanlık ek-senli din ve şiddet ilişkisine yöneltti. Bazı haberlere göre yetiş-kin, çocuk ve bebeklerden oluşan tam 913 kişi intihar etmişti. Gerçi cesetler üzerinde yapılan incelemeler, bazılarının silahla vurularak öldürüldüğünü ortaya koymaktaydı. Ancak, ölenle-rin çoğunun üzüm suyu aromalı potasyum siyanid içtikleri tespit edildi. Hareketin lideri rahip Jones, kendisinin İsa'nın reinkarnasyonu olduğuna inanıyor, sık sık dünyanın sonu olacak bir nükleer holokostun yaklaştığına dair rüyalar görü-yor ve bunun, kutsal kitabın bahsettiği Armegedon'a işaret ettiğini kabul ediyordu. Ona göre, bu holokosttan yalnızca California'daki Ukiah ile Brezilya'daki Horizonte yerleşim bi-rimleri kurtulacaktı. Dolayısıyla Jones, Armegedon'u bekler-ken ilk cemaatini Ukiah'da kurmuştu. Daha geniş halk kitlele-rine açılım sağlamak amacıyla, sonraları, kilisesini San Fran-cisco'ya taşıyan Jones'un ırkçılık ve faşizm karşıtı söylemleri, özellikle siyahlar ve melezler tarafından ilgiyle karşılandı; Jones, burada, ırkçılığa ve faşizme karşı başkaldırıyı dile getiren "beyaz geceler" ritüelleri düzenledi. 1977'de kilisesini Güney Amerika'da Guyana'nın ormanlık bölgelerine taşımaya zorla-nan Jones, Guyana'da sayısı bine yaklaşan cemaatiyle gözler-den uzak bir kült merkezi (Jonestown) oluşturdu. Kısa zaman sonra, ABD basınına, Jones'un, cemaatin kadın ve çocuk üye-lerine sistematik şiddet ve tacizde bulunduğu haberleri yansıdı. Bunun üzerine San Francisco'dan Kongre üyesi Leo Ryan bir grup gazeteciyle birlikte cemaat hakkında söylenilen insan hakları ihlallerini yerinde incelemek amacıyla Guyana'ya gitti. Ne olduysa, bir gün sonra cemaatten ayrılmak isteyen yaklaşık 20 kişiyle birlikte gazeteciler ve Ryan'ın Guyana'dan ayrılma-

ya karar vermesiyle oldu. Ryan ve gazeteciler cemaat üyeleri tarafından öldürüldü, Ryan'la birlikte gitmeye çalışanlar ise yaralandı. Bundan sonra da cemaat üyelerinin toplu intiharları gündeme geldi. Anlatılara göre Jones, "Kıyamet kapımızda. O halde gelin biz de onunla gidelim. Kalabalığın önünde yer alalım" diyerek takipçilerini ölüme sürüklemişti.²⁸ Jones'un kendisi de kafasına bir kurşun sıkılmış vaziyette bulundu. Bu toplu intihar hadisesi üzerinde Batı medyasında birçok yorum yapıldı; hatta Jones'un CIA ile ilişkili olduğu ve Guyana'daki cemaat üzerinde CIA'nın bir çeşit zihinsel kontrol deneyi yaptığı tartışıldı. Ancak, cemaatin dinsel komünal yapısı ve apokaliptik beklentileri haricinde, bu katliam üzerindeki sis perdesi hâlâ yeterince aralanamadı.

Halk Tapınağı kilisesinin bu eylemi henüz zihinlerden silinmemişken, ABD'de bir diğer şiddet hareketi, yine din ve şiddet ilişkisi bağlamında büyük yankı uyandırdı. 19 Nisan 1993'te Texas'ta Waco yakınlarındaki kült merkezinde (Mt. Carmel), kendisinin Mesih olduğunu ileri süren David Koresh ve taraftarları FBI ajanlarıyla girdikleri çatışmada topluca öldürüldü (ya da -kimilerine göre- intihar etti). Koresh, Davidian Ekolü ya da Davidianlar (Davidian Branch) olarak adlandırılan Mesihçi akımın lideriydi. Yeni Ahit metinlerinde ve bazı Eski Ahit kitaplarında bahsedilen dünyanın sonuna ilişkin önsözlerden oldukça etkilenmiş olan bu akım, dünyanın sonunun yaklaştığına inanıyor ve kötülerle yapılacak son savaşın artık an meselesi olduğunu kabul ediyordu. Dolayısıyla akım mensupları hızla silahlanıyorlardı. Hareketin lideri Koresh ise, 19 Nisan olaylarından önce basına yansıyan görüşlerinde bir

²⁸ Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, s. 21.

Mesih-figürü olarak İsrail'e gideceği ve orada ABD ordusu tarafından çarmıha gerilerek şehit edileceği kehanetinde bulunuyordu.²⁹

Bundan tam iki yıl sonra, malum 11 Eylül 2001 hadisesi öncesi ABD'nin yaşadığı en şiddetli terör saldırısı gündeme geldi; 19 Nisan 1995 sabahı, patlayıcı yüklü bir aracın infilakıyla Oklahoma şehri Federal Binası bir kan gölüne döndü. Sonuç, tam 168 ölüydü. Gerek medya gerekse yetkililer, her zaman olduğu gibi, bu olayın faillerinin kim olduğundan emindiler; bunlar olsa olsa Ortadoğu ile irtibatlı radikal Müslümanlar olabilirlerdi. Ancak bir müddet sonra olayın sorumlusunun Timothy McVeigh adlı bomba yapımında uzman bir genç olduğu anlaşıldı. McVeigh, Davidianlar akımı yanlısı yazılarıyla tanınan yazar Ron Cole hayranı dindar bir Hristiyandı. Yakalandığında arabasında Ron Cole'un kitapları bulunmuştu. Ayrıca yapılan soruşturmada McVeigh'in, fanatik inançlarıyla ön plana çıkan ve paramiliter bir yapıda örgütlenen aşırı sağ bir radikal Hristiyan akımla (Elohim City'de örgütlenmiş olan bir grupta) irtibatlı olduğu anlaşıldı.

Dünyanın sonuna ilişkin apokaliptik beklentiler içerisinde olan ve gerek kendilerine gerekse dışı yönelik tedhiş eylemlerinde bulunmaktan kaçınmayan bu Hristiyan gruplar, yalnızca yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir; aynı şekilde bu şiddet hareketleri yalnızca ABD'deki Hristiyan mezhepleri ve tarikatlarına özgü de değildir. Nitekim, geçtiğimiz yıllarda ABD dışı çeşitli Amerika ve Avrupa ülkeleriyle Afrika'da örgütlenmiş olan ve Mesih'in yeniden gelişiyile ilgili kehanetin gerçekleşme-

²⁹ Fort Worth Star Telegram, 3 Mart 1993, s. 19A (<http://www.watchman.org/cults/prophets.htm>'den naklen).

sinin an meselesi olduğuna inanarak insanlığı kıyamete götürececek olan son savaşın yakın olduğunu düşünen ve bu bağlamda şiddet olaylarına başvuran çeşitli Hristiyan kiliselerin varlığı bilinmektedir. Örneğin bunlar arasında, 1994'te İsviçre ve Kanada'da toplu intiharlar ve katliamlarla gündeme gelen "Güneş Tapınağı Tarikatı" (Order of the Solar Temple) ile dünyanın sonunun çok yakın olduğunu düşünerek 1997'de San Diego'da toplu bir intihar eylemi gerçekleştiren "Cennetin Kapısı" (Heaven's Gate) hareketini saymak mümkündür.

Bu örneklerde yer alan Hristiyan grupların ortak özellikleri, hepsinin de ahir zaman ve dünyanın sonu ile ilgili birtakım beklentiler içerisinde olmalarıdır. Özünü Mesih'in ikinci gelişi öncesi ve sonrası gerçekleşecek olaylar oluşturan eskatolojik beklentiler, Hristiyan geleneğinde önemli bir yer tutmaktadır. Bu beklentilerin temel referansı Yeni Ahit'teki konuyla ilgili metinlerdir. Başta Yuhanna'ya atfedilen Vahiy kitabı olmak üzere, Pavlus'un mektuplarında ve İncillerde dünyanın son dönemine ve bu dönemde vuku bulacak olaylara ilişkin önemli açıklamalar bulunur. Esasen Mesih inancı merkezli (Kristosentrik) bir din olan Hristiyanlıkta Mesih'in ikinci gelişi (Parousia) beklentisi oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Pavlus, mektuplarında, Mesih'in ikinci gelişinin an meselesi olduğunu düşünmekte ve cemaatini buna hazır olma konusunda uyarmaktadır. Hatta o, bunun kendi yaşamı esnasında gerçekleşeceğini düşünmektedir.³⁰ Ona göre, Mesih'in

³⁰ 1 Selanikliler 4:15-17. Gerçi ilerleyen dönemde, beklediği Mesih'in gelmediğini gören Pavlus, Mesih'in ikinci gelişinin biraz gecikebileceğine vurgu yapmaya başlamıştır. Bkn. 1 Korintliler 15:51-52. Markus İncilindeki bir ifadeye göre Tanrının egemenliğinin halihazırdaki cemaatin yaşamında gerçekleşeceğine dair İsa da bir beklenti içerisindedir: "Size

Tanrının borazanıyla gökten inerek ikinci gelişinde, ölümler ebedi bedenler içerisinde dirilecekler, o esnada hayatta olanlar ise beden değiştirerek ölümlü varlık halinden ölümsüzlüğe geçeceklerdir. "Gökten, ateş alevleri içinde güçlü melekleriyle gelecek olan" İsa Mesih, insanları yargılayacak ve bütün yönetimleri ortadan kaldırarak egemenliği Baba'ya teslim edecektir; Mesih'e inananlar ise bulutlar içerisinde göğe yükseltilerek ebediyen sonsuza dek Rab Mesih'le birlikte olacaklardır.³¹ Ayrıca bu dönemde, ölüm de dahil bütün düşmanları Mesih'in ayakları altına serilecektir.

İncil yazarları da İsa'nın ağzından dünyanın sonuna doğru olacak olayları anlatırlar. Buna göre İnsanoğlu'nun (Mesih'in) gelişi öncesi, ilahi takdir gereği birtakım belirtiler olacak, savaşlar ortaya çıkacaktır. Tüm uluslar inananlardan nefret eder hale geleceklerdir. Danyal gibi Eski Ahit peygamberlerinin sözünü ettikleri olaylar birer birer gerçekleşecektir. Daha sonra Mesih gökten meleklerle birlikte görkemli şekilde gelecek, tahtına oturacak ve önünde toplanan ulusları koyunlarla keçileri birbirinden ayıran bir çoban gibi birbirinden ayıracaktır. İyilerden olan koyunları sağ tarafa kötülerden oluşan keçileri ise sol tarafa ayıracak ve solundakilere "ey lanetliler, ... İblis ile onun melekleri için hazırlanmış ebedi ateşe yollanın" diyecektir.³²

Dünyanın sonunda olacağı beklenen hadiselerle ilgili en detaylı önsözler/kehanetler ise Vahiy kitabında yer alır. Vahiy

doğruyu söyleyeyim, burada bulunanlar arasında, Tanrının egemenliğinin kudretle gerçekleştiğini görmeden ölümü tatmayacak olanlar var" Markus 9:1.

³¹ 1 Korintliler 15:24vd, 51-54; 1 Selanikliler 4:13-18; 2 Selanikliler 1:6-10.

³² Bkn. Matta 24, 25; Markus 13; Luka 21.

kitabı yazarı, dünyanın sonuna doğru gerçekleşecek şiddetli olayları, Mesih'in gelişini, binyıllık dönemi ve yeni Kudüs'ün kuruluşunu detaylarıyla anlatır; Mesih'in gelişi öncesi olması gerekli olaylardan söz eder. Ayrıca, -ileride ele alacağımız gibi- bu dönemde yeryüzünün yaşayacağı katliamlardan ve insanların toplu jenosidinden bahseder; gökten yağacak olan kanla karışık dolu ve ateşten; hatta bunun dünyanın üçte birini nasıl yakıp yok edeceğinden söz eder. Yine bu kitap, bütün kötü güçlerin ve kralların bir araya toplanacakları Armegedon ile kötü güçlerle ülkelerinin iyi (tanrısal) güçlerce nasıl yok edilecekleri hakkında bilgi verir.

Hristiyan geleneğinde Mesihçi ve Binyılcı (milenyarist) görüşleriyle tanınan bir çok mezhep, İsa'nın ikinci gelişine ve dünyanın sonuna ilişkin bu beklentiler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Gerek Adventistler, Davidianlar ve benzeri Hristiyan akımların, gerekse Hristiyanlık bünyesinden neşet eden Yahova Şahitleri ve Moonculuk (Unification Church) gibi oluşumların arka planında bu Mesihçi ve Binyılcı beklentiler bulunmaktadır.

Diğer taraftan başta ABD olmak üzere dünyanın dört bir tarafındaki çeşitli Hristiyan grupların (özellikle de evanjeliklerin), dünyanın sonuna ilişkin kutsal metinlerde anlatılan bu olayların olmasının an meselesi olduğuna inandıkları ve bunların önemli bölümünün bu hadiseleri kendi yaşamları esnasında görecekları beklentisini taşıdıkları da bilinmektedir. Aslında bu beklenti de yine Yeni Ahit metinlerine uygun bir beklentidir; zira yukarıda değindiğimiz gibi bizzat Pavlus ve ilk dönem cemaati de Mesih'in ikinci gelişinin kendi yaşamları esnasında olacağına inanmışlardır. Bu beklentinin altında ya-

tan en güçlü neden ise, Pavlus'un da vurguladığı gibi, Mesih'in gelişiyile birlikte, o sırada hayatta olan Hristiyanların hiç ölmeden birdenbire dünyevi ölümlülük giysilerinden sıyrılacakları ve ölümsüzlük niteliğine kavuşacakları inancıdır.³³ Günümüzde, dünyanın sonuna ilişkin bu beklentilerin ne kadar yaygın olduğunu göstermesi açısından, çeşitli kurumların ABD Hristiyanları üzerinde yaptıkları anket sonuçları ilginçtir. Bunlara göre ABD Hristiyanlarının yaklaşık yüzde otuzu, dünyanın Armagedon savaşıyla son bulacağına inanmakta ve bunların önemli bir bölümü, bunun kendi yaşamları esnasında gerçekleşeceğini düşünmektedir. Hatta böyle düşünenler arasında kimi ABD başkanlarının da bulunması oldukça önemlidir.³⁴

Dünyanın sonuna ilişkin savaş, çatışma, kan ve ölüm gibi şiddet içeren bu beklentiler, kimi Hristiyan gruplarının şiddeti meşrulaştırmaları açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır. En basitinden Mesihçi ve Milenyarist Hristiyanlar, yaklaşmakta olduğuna inandıkları bu şiddet olaylarına hazırlıklı olmak ve layıkıyla Mesih'in yanında yer alabilmek amacıyla maddi ve manevi hazırlık yapmaktadırlar. Korkunç olanı ise, bazı Hristiyan grupların, yakın olduğuna inandıkları Mesih döneminin gelişini hızlandırmak ya da dünyanın sonunda gerçekleşecek ve iyilerin/inananların galibiyetiyle sonuçlanacak olaylarda öncüler olabilmek amacıyla bir takım tedhiş hareketlerine girişmeyi ve kutsal metinlerde Mesih öncesi dönemde olacağı söylenen şiddet olaylarının gerçekleşmesini sağlamaya yönelik bazı girişimlerde bulunmayı gerekli görmeleri, bunlara başvurmalarıdır. Nitekim, -yukarıda bahsettiğimiz- yakın geçmişte

³³ Filipililer 3:21.

³⁴ Bkn. Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, ss. 29-33.

yaşanan şiddet olaylarında bunun örneklerini görmek mümkündür.

4. Hristiyanlıkta Şiddetin Kaynakları

Yukarıda değindiğimiz gibi, şiddet çok yönlü kompleks bir arka plana sahiptir. Sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dinsel birçok nedenden kaynaklanabilir. Bir şiddet eyleminin geri planında bunlardan birkaçını ya da hepsini aynı anda görebiliriz. Örneğin yüzyıllarca süren ve Müslümanların zihninde acı hatıralar bırakan Haçlı Seferlerinin tek nedeni dinsel amaçlar/gayeler değildi. Kutsal toprakların yeniden ele geçirilmesi ve buralardaki İslam egemenliğine son verilmesi, hac yollarının emniyet altına alınması ve benzeri dinsel içerikli nedenler yalnızca aysbergin görünen kısmıydı. Bunların ötesinde, bu seferleri organize eden kilisenin en önemli hedefi, doğuda ortaya çıkarak, kendi siyasal ve askeri egemenliğine karşı hızla büyüyen ve kendi egemenlik alanını tehdit eden genç ve dinamik gücün (İslam imparatorluğunun) durdurulması ve yok edilmesiydi. Askeri seferlere ilişkin kilise tarafından ön plana çıkarılan dinsel temalar ve motivasyonlar ise, bu siyasal amaca yönelik seferleri meşrulaştırmada birer araç olarak kullanılmaktaydı. Benzer şekilde Haçlı Seferlerine katılan çeşitli Batı uluslarından şövalyeler ve askerler de bu seferlerde yalnızca dini amaçlar gütmüyorlardı. Bunların amaçları arasında egzotik doğuyu keşfetmek, zenginliklerine sahip olmak ve benzeri düşünceler de önemli yer tutmaktaydı.

Nitekim aynı mantaliteyi sömürge döneminin başlarında Amerika ve Okyanusya'ya ayak basan Hristiyanlarda da

görmek mümkündür. Bunlar için de keşfedilen bu yörelerin zenginliklerini ele geçirmek, köleler edinmek, doğal kaynaklarından yararlanmak gibi amaçlar oldukça ön sıralarda gelmekteydi. Ancak zamanla, bu bölgelerin Hristiyanlaştırılması ve yerli dinlerin ve kültürlerin yok edilmesi hedefi, sosyal, askeri ve ekonomik diğer hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından zorunlu bir amaç olarak görüldü; böylelikle sömürgecilerle misyonerler birbirleriyle ortak hedefler doğrultusunda büyük bir işbirliği gerçekleştirdiler.

Günümüzde kendisini dış dünyaya karşı sevgi, barış ve bağışlama/hoşgörü gibi kavramlarla tanıtmaya çalışan Hristiyan geleneği bağlılarının, geçmişten günümüze tarih boyu şiddete başvururken hangi dinsel temaları kullanmakta oldukları, üzerinde durulması gereken bir konudur. Kutsal metinlerde her ne kadar “komşunu kendin gibi seveceksin” ilkesi vurgulansa da gerek Hristiyan kutsal metinlerinde gerekse Hristiyan teolojisinde şiddete dayanak oluşturan çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır.

A. İsa Mesih ve Şiddet

Öteden beri çağdaş Hristiyan ilahiyatçılar, Kitabı Mukaddeste şiddetten sevgiye ya da oç alma hukukundan bağışlamaya doğru bir tekamülün olduğunu savunurlar. Buna göre Eski Ahit döneminde hukuka katı bağlılığı, yargılamayı ve intikamı önceleyen Tanrı, Yeni Ahitle birlikte sevgiyi, bağışlamayı ve affetmeyi ön plana çıkarmıştır. Eski Ahit ve peygamberler döneminde kurtuluş, yargılayıcı Tanrıya iman ve tanrısal hukuka bağlanmakla mümkünken, Yeni Ahit döneminde kurtuluş

seven Tanrıya iman ve sevgi ilkesine bağlanmaktadır. Kitabı Mukaddes (Eski ve Yeni Ahit metinleri) incelendiğinde bunun genelde doğru olduğu görülür. Ancak, Yeni Ahit metinlerinde gerek İsa'ya atfedilen çeşitli söz ve olaylarda gerekse Pavlus ve benzeri kişilerin yaşamına ait anlatılarda, her zaman sevgi, barış ve hoşgörü ilkesinin ön plana çıkarılmadığı, yer yer ötekilere karşı şiddet, nefret ve öfke içeren pasajların ve tanımlamaların bulunduğu da dikkati çeker. Örneğin, İncillere göre İsa, geliş gayesiyle ilgili olarak şöyle der:

*Yeryüzüne barış getirmeye geldiğimi sanmayın! Ben barış değil kılıç getirmeye geldim. Çünkü ben, oğulla babasının, kızla annesinin, gelinle kaynanasının arasına ayrılık sokmaya geldim.*³⁵

Luka İncilinde geçen bir başka ifadeye göre ise, Kudüs'e doğru yola koyulan İsa, Tanrının egemenliğinin hemen ortaya çıkacağını sananlara, Kudüs yakınlarında bir mesel (kral atanmak üzere uzaklara gitmeden önce kölelerine işletilmek üzere bir miktar para bırakan bir soylu adam kıssası) anlatır. İsa'nın, Kudüs'e dönüşü vesilesiyle anlattığı bu kıssanın son kısmı oldukça ilginçtir. Çünkü burada, İsa'nın anlatımıyla kral "üzerlerine kral olmamı istemeyen bu düşmanlarıma gelince, onları buraya getirin ve gözümün önünde kılıçtan geçirin" demektedir.³⁶ Burada İsa'nın kendi hareketiyle ilişkili olarak bu kıssayı anlatması, hikayedeki kral tiplmesiyle aslında kendi konumuna işaret etmesi ve kralın diliyle muhaliflerine yöne-

³⁵ Matta 10: 34-35. Ayrıca bkn. Luka 12: 51-53.

³⁶ Luka 19: 27.

lik şiddet içerikli sözler sarf etmesi ilginçtir.³⁷ Yine Luka'ya göre İsa, tutuklanması öncesi tutuklanacağına ve daha sonra olacak olaylara ilişkin öğrencilerine bazı imalarda bulunduktan sonra, onlara şöyle der:

Kılıcı olmayan abasını satıp bir kılıç alsın; size şunu söyleyeyim, yazılmış olan şu sözün bende yerine gelmesi gerektir: 'O, suçlularla bir sayıldı.' Gerçekten de benimle ilgili yazılmış olanlar yerine gelmektedir. 'Rab, işte burada iki kılıç var' dediler. O da onlara 'yeter' dedi.³⁸

Kimi İncil metinlerinde talebelerinin kılıç kullanmalarını hoş karşılamayan ve “kılıç çekenlerin hepsi kılıçla ölecekler” diyen İsa'nın, bu ifadelerinde talebelerine, gerekiyorsa abalarını bile satıp kılıç almalarını önermesi, İncil yazarlarının İsa anlayışları konusundaki farklı tutumlara örnek olması açısından ilginçtir.

Yukarıda değindiğimiz gibi, İncillerde geçen bazı ifadelerde İsa adeta mutlak pasifizmi savunan ve yaşamında bunu uygulayıp takipçilerine bunu öneren bir şahsiyet olarak anlatılır. Oysa tarihsel İsa'nın yaşamıyla ilgili anlatılara bakıldığında, İsa'nın hiç de öyle pasif karakterli ve bir yanağına tokat atıldığında diğerini de çeviren bir kişi olmadığı anlaşılmaktadır. Öyle ki o, sık sık muhaliflerini yerici, aşağılayıcı ifadeler kullanmaktan çekinmemekte ve zaman zaman onlara karşı –şu ya da bu şekilde- şiddet içeren tavır ve davranışlarda bulunmaktadır. Örneğin İsa, yaşamı esnasında kendisine yönelik en

³⁷ İncil yazarlarıncı İsa sıklıkla “kral” olarak nitelenir. Örneğin bkn. Yuhanna 18:37.

³⁸ Luka 22:36-38.

şiddetli muhalefet sergileyen Yahudi din adamları ve elitleri grubuna (en başta da Ferisilere) sık sık “sizi engerekler soyu”, “yılanlar”, “ikiyüzlüler”, “kör kılavuzlar”, “budalalar” gibi yakıştırmalarla hitap eder.³⁹ Yine İsa, meşhur tapınağa giriş kisasında, tapınağı asıl işlevi dışında kullanmaya çalışanlara karşı son derece radikal, hatta agresif bir tutum takınır; burayı adeta bir ticarethane haline getiren satıcı ve alıcıları ipten ö-rülmüş bir kırbaçla tapınaktan kovar, sarrafların masalarını devirir, paralarını yerlere saçar, kuş satıcılarının sehpa-larını altüst eder, yük taşıyan hiç kimsenin tapınağa geçişine izin vermez. Bundan başka İsa, tapınağın adeta bir “haydut inine” döndürüldüğünü vurgular.⁴⁰

Ayrıca, eldeki Kanonik İnciller, bir yandan sevgi, merha-met, bağışlama ve hoşgörüden bahseden İsa’nın, diğer taraf-tan muhalifleriyle ilgili olarak zaman zaman “cehennem aza-bından”, “ateşten” ve “lanetten” bahsettiğini rivayet etmekte-dir.⁴¹ Hatta İsa, meşhur “incir ağacını lanetlemesi” kıssasına göre, incir yeme ümidiyle yaklaştığı ağaçta yiyecek meyve bulamayınca (ki İncil yazarları, o sırada incir mevsimi olmadı-ğını vurgularlar, bu durumda ağaçta incir bulunmaması gayet doğaldır) ağacı bile lanetlemekten kaçınmamaktadır. İnciller-de, bu lanetlemenin ertesi günü ağacın kökten kuruduğu anla-tılır.⁴² Yiyecek meyve bulamadığı için öfkelenip, bir ağacı bile

³⁹ Bkn. Matta 12:34, 23:13-33. İncillere göre İsa, yalnızca muhaliflerine değil bazen kendi etrafında bulunan kişilere karşı da benzer kötuleyici ifadeler kullanmaktadır. Örneğin o, bir defasında Petrus’a “çekil oradan şeytan!” der. Matta 16:23.

⁴⁰ Bkn. Markus 11:15-17; Matta 21:12-17; Luka 19:45-46; Yuhanna 2:14-15.

⁴¹ Örneğin bkn. Matta 23:33, 25:41, 46.

⁴² Markus 11:12-21; Matta 21:19.

lanetleyerek kurumasına neden olan öfkeli ve kompleksli bir figürün, “düşmanlarınızı bile sevin” deyip herkese yönelik bağışlama ve hoşgöründen bahsetmesi ne kadar tutarlı olabilir? Ya da sevgi, bağışlama ve hoşgörüyü sürekli vurgu yapan bir şahsiyet, nasıl, bir ağaca bile lanetler yağdıran bir ruh yapısı taşıyabilir? İsa’ya atfedilen ve karşıt tavırlar/tutumlar içeren bu olayların, gerçekte tarihsel İsa’yla bir ilgisi olabilir mi? Yoksa ilk dönem Hristiyan cemaati ve bunların inançlarında yer alan İsa anlayışı mıdır, İsa ile ilgili anlatılan/kurgulanan bu rivayetlere kaynak teşkil eden? Burada, Marcus Borg’un dikkatimizi çektiği gibi, İncil metinleriyle ilgili göz önünde bulundurulması gereken husus, bunların doğrudan tarihsel dokümanlar olmayıp, İsa’ya ilişkin her deyiş ve hikayesinin erken dönem kilisesi tarafından şekillendirilmiş metinler oldukları gerçeğidir.⁴³ Dolayısıyla İncil metinlerinde ve Yeni Ahit’in diğer kitaplarında tasvir edilen İsa, Antakya merkezli Helenistik cemaat tarafından kurgulanan ve Pavlus tarafından geliştirilen imanın Mesih’i olan ilahi Oğul İsa’dır. Bu İsa figürünün ise Filistin’de yaşayarak halkı Musa’nın öğretilerine ve Tanrıya iman edip onun emir ve yasaklarına uyarak Tanrının egemenliğe girmeye çağıran, ahlaksızlığı, din simsarlığını ve sömürücülüğü tenkit eden peygamber İsa ile (ya da kimi araştırmacıların ifadesiyle tarihsel İsa ile) bir ilişkisi yoktur.⁴⁴ İsa’ya ilişkin elimizdeki Yeni Ahit metinlerinde yer alan deyiş ve hikayelerde, hem İsa’nın şahsı ve kimliği ile ilgili erken dönem Hristiyan cemaatinin anlayışını hem de muhaliflere ya da öteki statüsündeki insan-

⁴³ M. Borg, *Jesus, A New Vision*, New York: HarperCollins 1987, s. 15.

⁴⁴ Bkn. P.M. Casey, *From Jewish Prophet to Gentile God: The Origins and Development of the New Testament Christology*, Cambridge 1991; Ş. Gündüz, *Paulus: Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara 2001, ss. 121-201.

lara yönelik tavır ve davranışlara ilişkin bu cemaatin yaklaşımlarını (varsa farklı durumlara göre farklı davranış biçimlerini meşrulaştıran, böylelikle şartlara göre bazen pasifist ve hoşgörülü bazen radikal ve agresif olabilen tavırlarını) görmek mümkündür.

B. Pavlus'un Mektuplarında Şiddet Unsurları

İsa'ya atfedilen rivayetlerde olduğu gibi, her ne kadar sevgi, hoşgörü, şefkat ve bağışlamadan bahsetse de Pavlus'un da mektuplarında zaman zaman muhaliflerine karşı hakaret ve yergi dolu sözlerine ve şiddet ' çağrıştıran ifadelerine rastlanmaktadır. Örneğin o, bir mektubunda, kendisini izleyenlere, kimseye "lanet etmemelerini" öğütlerken,⁴⁵ bir diğer yerde, kendisinin öğretileri dışında bir öğretiyi savunanları kastederek şöyle der:

*gökten bir melek bile size bildirdiğimiz müjdeye ters düşen bir müjde bildirirse, lanet olsun ona: daha önce söylediğimizi şimdi yine söylüyorum, bir kimse size kabul ettiğinize ters düşen bir müjde bildirirse ona lanet olsun.*⁴⁶

Yine Pavlus, dedikoducu, yeric, küstah, kibirli vb şekilde nitelediği kimseler için "Tanrının gazabından" bahsetmekte, "bunların ölümü hak ettiklerine dair Tanrı buyruğunun" bulunduğunu vurgulamaktadır.⁴⁷ "Gazapla cezalandıran Tanrı" ve "Tanrının gazabı" ifadeleri, Pavlus mektuplarında "seven

⁴⁵ Romalılar 12:14-15.

⁴⁶ Galatyalılar 1:8-9.

⁴⁷ Romalılar 1:18-32.

Tanrı” motifleriyle yan yana yer almaktadır.⁴⁸ Ayrıca o, sünnet olmanın gerekli olup olmadığı konusundaki tartışmada kendisinden farklı düşünenleri kastederek “köpekler”, “sünnet bağnazları” ve “ikiyüzlüler” ifadelerini kullanmakta, muhaliflerine yönelik “bu asi, boşboğaz aldatıcı kişilerin ağzını kapamak gerektiğinden” ve bunların “iğrenç kişiler” olduklarından söz etmektedir.⁴⁹ Bundan başka o, “akıl karıştıran kim olursa olsun cezasını çekeceği” tehdidinde bulunmaktadır.⁵⁰ Pavlus’un, Yahudileri, İsa ve peygamberlerin katili olmakla suçlayan ifadelerinde, antisemitizme temel teşkil eden bazı yaklaşımlar görmek de mümkündür.⁵¹

C- Yuhanna’nın Vahiy Kitabında Şiddet

Yeni Ahit içerisinde şiddetin en yoğun işlendiği metin Yuhanna’ya atfedilen Vahiy kitabıdır. Yeni Ahit kitaplarının sonuncusu olan Vahiy, tamamıyla apokaliptik bir dokümandır; dünyanın sonunda olacak hadiseleri, Mesih’in gelişi öncesi kaos dönemini, Mesih’in ikinci gelişini ve sonrasında kötülüğe karşı yapılacak mücadeleyi konu edinir.

Vahiy kitabı, dünyanın sonlarına doğru gittikçe artan şiddeti ve felaketleri Mesih’in ikinci gelişine dünyayı hazırlamaya yönelik ilahi bir takdir olarak görür. Geldiğinde insanları “demir çomakla güdecek ve çömlek kaplar gibi kırıp parçalaya-

⁴⁸ Örneğin bkn. Romalılar 3:5, 12:19, 13:4.

⁴⁹ Bkn. Titus’a Mektup 1:10-12, 16; Filipililer 3:2.

⁵⁰ Galatyalılar 5:10.

⁵¹ Örneğin bkn. I. Selanikliler 2:14-15.

cak”⁵² olan Mesih’in yeryüzüne inişi öncesi, tanrısal alemin müdahalesiyle yeryüzünde bir dizi felaket yaşanır. Önce, yeryüzüne ilk geldiğinde akan kanıyla her halktan ve her ulustan insanları Tanrıya satın almış olduğu belirtilen⁵³ ve bu nedenle de “boğazlanmış Kuzu” olarak nitelenen İsa Mesih tarafından gökte mühürler açılır. Sonra yedi melek, insanlar ve yeryüzü için felaketler getiren borazanlarına birer birer üflerler. Gökten insanların üzerine kanla karışık dolu ve ateş yağar; karada ve denizde yaşayanların üçte biri telef olur. Yıldızlar ve ateş topları yeryüzüne dökülür; güneş ve ayın ışıkları alınır ve felaketlerin biri diğerini izler.⁵⁴

Bu felaketlerden sonra İsa Mesih yeryüzüne iner. Yüzkırkdört bin seçilmiş kişi Siyon tepesi üzerinde duran İsa’nın yanında yer almaktadır. Sonra inanmayanlara yönelik ilahi cezalandırma başlar ve yeryüzünde oluk oluk akan kan atların gemlerine kadar yükselir:

Tapınaktan çıkan başka bir melek bulutun üzerinde oturana yüksek sesle bağırarak şöyle dedi: “Orağını uzat ve biç! Biçme saati geldi. Çünkü yerin ekini olgunlaştırmış bulunuyor.” Bulut üzerinde oturan, orağını yerin üzerine salladı ve yerin ekini biçildi. Gökteki tapınaktan başka bir melek çıktı. Onun da keskin bir orağı vardı. Ateşin üzerinde yetkili olan başka bir melek ise sunaktan çıkıp geldi. Keskin orağı olana yüksek sesle “keskin orağını uzat” dedi. “Yerin asmasının salkımlarını topla. Çünkü üzümleri olgunlaştı.” Bunun üzerine melek ora-

⁵² Vahiy 2:27-28.

⁵³ Vahiy 5:9-10.

⁵⁴ Vahiy 8-11.

ğını yerin üzerine salladı. Yerin asmasının ürününe toplayıp Tanrı öfkesinin büyük cenderesine attı. Kentin dışında sıkılan cendereden kan aktı. Kan, bin altı yüz ok atımı çapındaki bir alanda atların gemlerine dek yükseldi.⁵⁵

Vahiy kitabına göre, kanın ırmaklar gibi aktığı bu olay sonrası, asıl tanrısal öfke yedi melek tarafından yeryüzüne boşalır: “Gidin, Tanrının öfkesiyle dolu yedi tası yeryüzüne boşaltın.”⁵⁶ Meleklerce yeryüzüne ve yeryüzüne hayat sağlayan güneşe boşaltılan tanrısal öfke, yeryüzünde mutlak bir kaosa, düzensizliğe ve felaketlere yol açar. Bu esnada kötü ruhlarca, krallar ve yeryüzü yöneticileri Armegedon’da bir araya getirilir; büyük yıkım ve felaket içeren olaylar başlar:

...şimşekler çaktı, uğultular ve gök gürlemeleri işitildi. Öylesine büyük bir deprem oldu ki insan yeryüzünde oldu olalı bu kadar büyük bir deprem olmamıştı. ... Uluslara ait kentler yerle bir oldu. Büyük Babil, Tanrının önünde anıldı ve Tanrının ateşli gazabının şarabını içeren kâse kendisine verildi. Bütün adalar ortadan kalktı, dağlar da yok oldu. Gökten insanların üzerine, taneleri yaklaşık kırk kilo ağırlığında şiddetli bir dolu yağdı.⁵⁷

Böylelikle bütün dünyada, Mesih karşıtları, liderleriyle birlikte yok edilir. Mesih karşıtı akımın ya da Hristiyan olmayanların liderleri (canavar = Mesih karşıtı ve sahte peygamber) “kükürtle yanan ateş gölüne diri diri atılırlar”; bunların taraftarları ise tamamen öldürülür. O kadar çok insan öldürülür ki

⁵⁵ Vahiy 14:15-20.

⁵⁶ Vahiy 16:1.

⁵⁷ Vahiy 16:18-21.

“bütün kuşlar bunların etiyile doyar.”⁵⁸ Nihayet, zafer kesin olarak Mesih ve izleyicilerinin olur ve yeryüzünde bin yıllık altın dönem başlar.

Yuhanna'nın Vahiy kitabında, gelecek dönemle ilgili bu şiddet sahneleri, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Mesihci ve Milenyarist Hıristiyan akımlar için temel referans olmuştur. Günümüzde ABD'de sayıları hayli kabarık olan ve ABD yönetimi üzerinde de önemli bir baskı unsuru oldukları bilinen evanjelik Hıristiyanlar, Yuhanna'nın kehanetlerinde bahsettiği, Mesih'in gelişine zemin hazırlayan bu şiddet olaylarının bir an evvel olması beklentisi içerisindeyler. Bunlardan Dispansasyonalistler, Yahudilerin Filistin'e dönmeleri ve İsrail devletinin kuruluşuna yönelik ilahi takdirin gerçekleştiğine, üçüncü tapınağın inşasının ise an meselesi olduğuna inanmaktadır. Onlara göre, İsa Mesih büyük felaketler (türbülasyon) öncesi yeryüzüne inerek, kendisine inananları alıp semaya yükseltecek ve sonra savaşlar, felaketler yeryüzünü kaplayacaktır. Bu felaketler öncesi İsa ile birlikte ölümsüzlük elbisesi giyerek semaya yükselen Hıristiyanlar ise, yeryüzünde olup bitenleri semadan, adeta tribünde izler gibi izleyeceklerdir.

ABD'deki evanjelik gruplar tarafından hazırlanan binlerde TV ve radyo programında, vaizler ve hatipler, bu olayların olmasına halkı madden ve manen hazırlama gayretindedirler.⁵⁹ Nitekim bu gruplar, Vahiy kitabındaki kehanetler bağlamında, İsrail'in kurulması ve Yahudilerin yöre halkına yönelik şiddet eylemleri gibi Ortadoğu'da gelişen bazı olaylara büyük sempatiyle bakmakla; bunları dünyanın sonuna ilişkin kutsal

⁵⁸ Vahiy 19:20-21. Ayrıca bkn. Vahiy 20:9-10.

⁵⁹ Bkn. Hallsell, *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, ss. 26-90.

kitapta bahsedilen ilahi takdirin birer tecellisi olarak değerlendirilmektedirler. Hatta bazı gruplar, Mesih'in gelişini hızlandırmak amacıyla, Vahiy kitabında öngörülen şiddet olaylarına zemin hazırlama, bunun için de örneğin İsrail tarafından Ortadoğu'da işlenen şiddet ve katliamlara maddi ve siyasal destek sağlama gibi girişimler içerisindeyler.

5. Hristiyanlığın Otoriteden Kaynaklanan Şiddete Bakışı

Hristiyanlık, gerek kutsal metinleri gerekse tarihi itibarıyla otoriteryan şiddeti destekler bir görünüm taşımaktadır. Pavlus'un Romalılara mektubunda, Hristiyan teolojisindeki egemenlik anlayışına temel olan ve otoriteden kaynaklanan şiddeti meşrulaştırmada son derece önemli bir rol oynayan bir ifadesi oldukça dikkat çekicidir. Pavlus şöyle der:

*Herkes, altında bulunduğu yönetime boyun eğsin. Çünkü Tanrıdan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle, yönetime karşı direnen, Tanrının düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanırlar. ... Çünkü yönetim senin iyiliğin için Tanrının hizmetindedir. Ama kötü olanı yaparsan kork! **Yönetim, kılıcı boş yere taşımıyor; kötülük yapanın üzerine Tanrının gazabını salacak olan öç alıcı olarak Tanrının hizmetindedir.** Bunun için yalnız Tanrının gazabı nedeniyle değil, vicdan nedeniyle de yönetime boyun eğmen gerekir.*⁶⁰

⁶⁰ Romalılar 13:1-5.

Bu ifadesinde Pavlus, bir yandan egemenlik yetisini kutsayıp tanrısal egemenlik alanıyla dünyevi egemenlik alanını birbirinden ayırmakta ve yapısı ne olursa olsun (Pavlus'un bu mektubu Roma'nın zalim/despot imparatoru Nero döneminde yazdığını hatırmızda tutalım) dünyevi iktidarların meşru olduklarını, zira kutsal egemenlik yetisini ellerinde bulundurmalarının onların yönetimlerinin Tanrı tarafından tesis edildiğinin delili olduğunu düşünmektedir. Bu yaklaşımı doğrultusunda diğer yandan ise Pavlus, yönetimlerin ellerinde bulunan kılıcın, yani askeri güç ve şiddet unsurlarının da Tanrı tarafından kutsandığını ve tanrısal bir iradeye dayandığını savunmaktadır. Zira ona göre, madem otoritenin sahip olduğu egemenlik yetkisi Tanrı tarafından bahşedilmektedir, o halde gücünü bu yetkiden alan şiddet de tanrısal iradeden kaynaklanmaktadır, ya da kendi ifadesiyle "Tanrının gazabını salacak olan öç alıcı"dır. Dolayısıyla yönetimin başvurduğu şiddet tanrısal bir meşruiyet zeminine dayanmaktadır.

Pavlus'un bu anlayışı, tarih boyu Hristiyanlığın otoriteye ve otoriteden kaynaklanan şiddete bakışında ölçü olmuştur. Bunun bir istisnası, Ortaçağda gelişen Papalık merkezli teokratik yönetim dönemidir. Batı Roma'nın yıkılması sonrası, doğan otorite boşluğundan yararlanarak hızla siyasal/dünyevi bir güç halinde örgütlenen Roma kilisesi, bir zaman sonra Avrupa'nın önemli bir bölümünde etkin olan egemen bir unsur olmuştur. Bu gelişmeye paralel olarak kilise, Pavlusçu otorite ve egemenlik anlayışının kiliseye hasrettiği, Mesih'in ikinci gelişine kadar metafizik aleme yönelik olan tanrısal egemenliğin inananlar arasındaki temsilciliği sınırlarını aşmış ve aynı zamanda dünyevi bir otorite olarak kurumsallaşmıştır. Bu du-

rum, Pavlusçu çizgiden ciddi bir sapma temayülüdür. Nitekim Reform dönemlerinde, başta Luther olmak üzere Hristiyan reformistler, Papalığın ve kilisenin bu tutumuna şiddetle karşı çıkmışlar ve siyasal/dünyevi anlamda egemenlik yetkisinin laik iktidarlarda olduğunun altını çizmişlerdir. Zaten, Rönesans ve Reform dönemlerini izleyen Papalık ve teokrazi karşıtı gelişmeler, kiliseyi yeniden bir durum değerlendirmesi yapmaya zorlamış ve yakın geçmişte kilise, iktidarı laik yönetimlere bırakarak yeniden Pavlusçu çizgiye dönmüştür.

Pavlus'un, otoritenin ve otoriteden kaynaklanan şiddetin tanrısal iradeye uygunluğu ve meşruiyeti görüşü doğrultusunda Hristiyanlar, erken dönemlerden itibaren siyasal otoriteyle ilişkilerinde bunu referans almışlardır. Roma imparatorlarının henüz paganizmi sürdürdükleri ve Hristiyanlığa karşı tavır aldıkları dönemlerde Kilise Babaları, genellikle dinden dönmeye zorlama hariç her açıdan otoritenin onaylanması ve ona itaat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁶¹ Nitekim bu ilk dönemlerde, genellikle otoriteden kaynaklanan şiddete karşı pasif bir tavır, Hristiyan cemaatin karakteristik özelliği olmuştur.⁶² Kendilerine uygulanan şiddete karşı gösterilen bu pasifist tavrın dayanağını oluşturan dinsel metinler arasında, gerek İsa'ya atfedilen –yukarıda örneklerini verdiğimiz- bazı sözler (bir yanağına tokat atana öbürünün de çevrilmesi gibi), gerekse Pavlus'un otoriteyi ve otoriteryan şiddeti meşrulaştıran yaklaşımları bulunmaktadır. Diğer taraftan, ilk dönem

⁶¹ Örneğin, sonunda siyasal otorite tarafından yakılarak ölüme mahkum edilen İzmir piskoposu Polycarp (MS 69-155), bir Hristiyanın, inancına saldırılmadıkça ve "imparator Tanrıdır" demeye zorlanmadıkça otoritelere tam bir sadakat ve itaat göstermesi gerektiğini savunmaktadır. O. Cullmann, *The Early Church*, London: SCM Press 1956, s. 200.

⁶² Jones, *Groundwork of Christian Ethics*, s. 83.

laşımları bulunmaktadır. Diğer taraftan, ilk dönem Hristiyan cemaatinin otoriteden kaynaklanan şiddete karşı pasif tutum takınmasında, mevcut sosyal ve siyasal şartların kendi aleyhlerinde olmasının, bir başka ifadeyle, güçlü ve kudretli pagan Roma imparatorluğunda son derece güçsüz durumda olmalarının da önemli bir rolü olmuştur. Nitekim, ilerleyen dönemlerde, Hristiyanlık ve Hristiyanlar Roma'da güçlenip, egemen unsurlarca tanınan ve kollanan unsur haline gelince, bu pasifist tavır hızla bir kenara bırakılmış ve gerek Donatistlerle Ariusçular gibi heretik ilan edilen Hristiyan gruplara, gerekse Hristiyan olmayanlara karşı şiddet meşrulaştırılmıştır. Bununla birlikte günümüzde, Mennonitler ve Kuveykırlar gibi kimi marjinal Hristiyan kiliselerin, bu erken dönem anlayışından hareketle, hâlâ şiddete karşı pasifist bir tutumun doğru olduğunu savunmakta ve bunu uygulamakta oldukları bilinmektedir.⁶³

Pavlusçu anlayış doğrultusunda, Reform döneminde Luther, savaş ve şiddete değil, siyasal otoriteden kaynaklanmayan savaş ve şiddete karşı çıkmış; hatırlanacağı üzere, yukarıda kısaca değindiğimiz görüşlerinde, kilise kurumu ve Papalığın savaş açma yetkisinin olmadığını, zira bu yetkinin yalnızca laik iktidarların hakkı olduğunu savunmuştur. Ayrıca o, bizzat yaşadığı dönemde, siyasal iktidarların köylülere reva gördüğü şiddetin dine uygun olduğunu düşünmüş ve Köylü İsyanı hadisesinde prenslerin yanında yer almıştır.

⁶³ Bkn. T. Shannon, "Christianity", *Ethical Issues in Six Religious Traditions*, ed. P. Morgan, C. Lawton, Edinburgh University Press 1996, ss. 208-209.

6. Çarmih Öğretisi ve Şiddetin Teolojik Meşruiyeti

Yukarıda, Hristiyanların kutsal metinlerinde şiddeti meşrulaştıran ya da şiddete referans oluşturan çeşitli yaklaşımlar üzerinde durduk. Ayrıca, Mesihci ve Milenyarist şiddete referans olan geleceğe ilişkin Hristiyan beklentileriyle Pavlus'un egemenlik anlayışından kaynaklanan ve otoriteryan şiddeti bir bakıma kutsayan/meşrulaştıran yaklaşıma değindik. Ancak bunların da ötesinde, Hristiyanlığın -yine Pavlus'un teolojik değerlendirmeleri ve eskatolojik beklentilerine dayalı- bazı temel öğretileri, geçmişte ve günümüzde Hristiyan geleneğinde, gerek kendine dönük şiddet eylemlerine gerekse başkalarına/ötekilere yöneltilen şiddete meşruiyet kazandıran metin oluşturmuştur. Bunlar arasında, çarmih teolojisi bağlamında düşünülen Kefaret (atonement) doktrini, Hristiyan geleneğinde şiddetin meşrulaştırılmasında önemli rol oynayan bir doktrin olarak karşımızda durmaktadır.

Çarmih teolojisi, kurtuluş anlayışı açısından, ilahi Oğul İsa Mesih'in iki haydudun arasında çarmiha gerilerek ve acı çekerek ölmesi inancını merkez alan Hristiyanlığın temel doktrinlerinden birisidir. Buna göre, Adem'den kaynaklanan günah ve ölümün tutsağı olan insanların kurtulması ve hukuk-günah-ölüm boyunduruğundan sıyrılarak ebedi hayata kavuşması için Tanrı, biricik oğlunu günah tutsağı bir insan suretinde yeryüzüne göndermiş ve daha sonra onun çarmıhta acı çekerek ölmesine razı olmuştur. Çarmıhta İsa'nın ölmesi, insanlık tarihinde bir dönemin, hukuk ve günaha bağımlılık döneminin kapanması ve yeni bir dönemin, yani iman ve sevgi aracılığıyla kurtuluş döneminin açılmasının başlangıcıdır. Zira bununla, insanların aleyhine olarak yürürlükte olan anlaşma,

yani ilahi yasalara riayet etme yoluyla kurtuluş modeli, ortadan kalkmıştır.⁶⁴ Dolayısıyla çarmıhla birlikte Tanrı, insanlığa ve yeryüzüne olan sevgisini ifşa etmiş, insanlık için yeni bir ahit dönemini başlatmıştır. Nitekim çarmıhta ölümü sonrası mezara gömülen İsa Mesih de yeniden dirilerek, günden günden dirilişin ve ebediliğin kapılarını açmıştır.

Pavlus, çarmıh teolojisi kapsamında, acı çekerek ölen İsa Mesih'in, Tanrı tarafından insanların günahlarının bağışlanması için bir kurban olarak sunulduğunu ve bununla Tanrının adaletini gösterdiğini belirtir.⁶⁵ Ona göre İsa, insanların suçları için, bunun kefareti olarak ölmüş ve günden günden aklanmaları için yeniden diriltirmiştir. İsa Mesih'in insanlık için ölmesi, Tanrının insanlığa olan sevgisinin bir kanıtıdır. Zira Tanrı, kendi öz oğlunu kurban olarak göndermiş ve bizim için onu kendi elleriyle ölüme teslim etmiştir.⁶⁶

Hristiyan inancına göre, Tanrının yürürlüğe koyduğu, insanlığın günahlarının bağışlanması ve kurtuluşu planında İsa Mesih'in günahlara kefareti olarak çarmıha gerilmesi öğretisi, önemli bir hususu içermektedir: İsa'nın ne amaçla olursa olsun çarmıhta acı çekerek ölmesi. Hangi gerekçeye dayanırsa dayansın bu, açıkça, İsa'nın şahsında gerçekleşen bir şiddettir. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, çarmıh teolojisi İsa'nın maruz kaldığı düşünülen bu şiddeti, insanlığın bağımlı olduğu günah-ölüm kısır döngüsünün ortadan kalkması amacına yönelik bir olay olarak değerlendirmektedir. Tanrı, oğlunu bu şekilde kurban olarak sunup acıya ve ölüme teslim etmekle

⁶⁴ Koleseliler 2:14.

⁶⁵ Romalılar 3:25-26.

⁶⁶ Romalılar 4:25, 5:8-10, 8:3, 32.

insanlığa olan sevgisini göstermiştir. Burada, şiddetin kaynağı ve ifadesi olan günah ve ölümün ortadan kaldırılması ve böylelikle insanların kurtuluşu için, Tanrının, İsa'nın acı çekerek öldürülmesi şeklindeki bir diğer şiddet eylemine izin verdiği ya da göz yumduğu gibi bir anlayış ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu noktada, şu sorular kaçınılmaz olarak zihinleri meşgul etmektedir: Tanrının, şiddeti bir diğer şiddet eylemiyle ortadan kaldırmaya (ya da bizdeki yaygın ifadeyle “kanı kanla yıkamaya”) çalışması ve insanların musallat olduğu ölümü yenmek için bir başkasının ölümünü gerekli görmesi etik açıdan ne kadar doğrudur? Şiddete prim veren veya şu ya da bu şekilde bir şiddet eylemini gerekli gören bu tutum, “sevgi ve barış Tanrısı” veya “seven Tanrı” motifleriyle nasıl bağdaştırılabilir? Neden acı ve ölüm, kurtuluş için öngörülen ilahi iradeden kaynaklanan bir gereklilik olsun? Ayrıca, İsa'yı çarmıha germe eyleminin gerçek sorumlusu/sorumluları kimdir; oğlunun kefareti olarak ölmesine izin veren ve bunu irade eden Tanrı mı, Pavlus'un bir mektubunda vurguladığı gibi Yahudiler mi, yoksa cezayı infaz eden Romalı askerler mi?

Yukarıdaki soruların cevaplanması ve seven/bağışlayan Tanrının İsa'nın şahsında yapılan bu şiddete nasıl izin verdiğinin/göz yumduğunun açıklanması bağlamında, İsa'nın çarmıhta ölümüyle ilgili geleneksel Hristiyan ilahiyatında üç temel yorum ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi çarmıhta ölen ve sonra yeniden dirilen İsa'nın “Muzaffer Mesih (Christus Victor)” olduğunu ön plana çıkaran erken dönem Hristiyanlarının yaygın kanaatidir. Bu yorum da kendi içerisinde iki farklı yaklaşım içermektedir. Bunlardan ilkinе göre İsa Mesih, insanların ruhlarını tutsak etmiş ve onları günah ve ölüme bağımlı

kılmış olan şeytana (İblise) fidye olarak verilmiştir. Tanrı, şeytanın, ruhlar üzerindeki bu egemenliğine son vermek için İsa'yı ona teslim etmiş ve şeytan İsa'yı çarmıhta öldürmüştür. Her ne kadar böylelikle insan ruhları şeytanın tahakkümünden kurtarılmış olsa da bu, görünürde kötülük güçlerinin açık bir zaferidir. Ancak İsa'nın yeniden dirilmesiyle Tanrı şeytana karşı bir zafer elde etmiştir. Christus Victor motifiyle ilgili ikinci anlayışa göre ise, şeytanla Tanrı arasında kainatın yönetimi açısından bir kozmik savaş cereyan etmektedir. Bu savaşta Tanrının oğlu önce şeytani güçlerce öldürülmüş, fakat sonradan yeniden dirilmekle şeytana karşı kesin bir zafer elde edilmiş ve Tanrının kainatın yöneticisi olduğu ortaya çıkmıştır. İsa'nın çarmıhta ölümüyle ilgili ikinci yorum tarzı ise St. Anselm ve ardılları tarafından yapılmıştır. Buna göre Adem'le birlikte ortaya çıkan insanın günahkarlığı Tanrıyı rahatsız etmiş ve kainata yönelik düzeni bozmuştur. Dolayısıyla Tanrıyı/tanrısız iradeyi memnun etmek için ilahi oğul İsa Mesih'in insan suretinde ölümü gerekli hale gelmiştir. Bu "tanrısız iradeyi memnun/tatmin etme" motifi, Protestan reformistlerce geliştirilerek farklı bir boyutta yeniden yorumlanmıştır. Buna göre, Tanrıyı değil, günahın cezalandırılacağına dair tanrısız yasanın gereğini tatmin etmek için İsa'nın ölümü söz konusu olmuştur. Böylelikle İsa, biz günahkarlar için cezaya katlanmış, kendisini bizim yerimize ölüme göndermiştir. İsa'nın çarmıhta ölümüyle ilgili üçüncü bir yorum tarzı ise, bu ölüm hadisesinin etik bir etkiye yönelik olması kanaatini vurgulamaktadır. Buna göre İsa'nın ölümü Tanrının bize yönelik sevgi aktivitesinin bir göstergesidir. Tanrı bize olan sevgisini, kendi en değerli varlı-

ğını, öz oğlunu, bizim için ölüme göndermekle göstermektedir.⁶⁷

İsa'nın çarmıhta ölümünü yorumlayan bu yaklaşımların ciddi sorunlar taşıdığı ortadadır; zira bu yaklaşımların hemen hepsinde ya intikam alıcı/ cezalandırıcı bir Tanrı ya da başkalarının faydasına bir çocuğu (kendi öz oğlunu) ölüme göndermekten kaçınmayan “çocuk tacizcisi” bir Tanrı modeli ortaya konduğu açıktır. Diğer yorumların, Tanrının şiddeti desteklediği ya da arka çıktığı gibi bir sonuç ortaya çıkardığını düşünen J.D. Weaver gibi kimi çağdaş ilahiyatçıların⁶⁸ bazı revizyonlar yaparak destekledikleri Christus Victor yorumunda da Tanrı, yine başkalarının kurtulması için bir çocuğu (kendi oğlunu) fidiye olarak veren bir figür görünümündedir. Dolayısıyla bütün bu yorumlar, bir sevgi Tanrısının günahsız bir oğlu, başkalarının günahlarının sorumlusu olmayan bir varlığı, neden acı ve şiddet dolu bir olayın kurbanı yaptığı konusunda makul bir açıklama getirmekten uzak gözükmektedir. Hepsinde de Tanrı, şu ya da bu şekilde şiddeti meşru gören, tacizci bir varlık görünümündedir.

Kozmik savaş motifi bağlamında yapılan yorumlar ise eski Mezopotamya ve Suriye dinsel geleneklerinde görülen, mitolojik dönemdeki tanrısal varlıklar arası savaşları (örneğin Babil mitolojisindeki Tiamat ve Kingu ile Marduk arasındaki mücadeleyi ya da Ugarit mitolojisindeki Baal ile Lotan arasındaki kavgayı) akla getirmektedir. Bu kozmik savaş motifinde kainatın yönetimi konusunda kötü güçlerle yapılan mücadele-

⁶⁷ Bu kefaret motifleriyle ilgili olarak bkn. J.D. Weaver, “Violence in Christian Theology”, <http://www.crosscurrents.org/weaver0701.htm>.

⁶⁸ Bkn. Weaver, “Violence in Christian Theology”.

de, Tanrının mutlak zaferinin ilanı için İsa'nın önce öldürülmesi sonra da diriltilmesi şart koşulmuştur. Bu yorumda da Tanrının şeytana ve kötülüğe karşı kendi zaferini ilan etmesi için oğul İsa'nın ölümünü kullandığı görülmektedir. Bu durumda bu yorum Tanrıyı, belki İsa'nın ölümünün doğrudan sorumlusu olmaktan alıkoymaktadır; ama diğer taraftan onu yine bu ölüm olayının dolaylı da olsa sorumlusu yapmaktadır. Dolayısıyla Weaver gibi Hristiyan ilahiyatçıların iddia ettiklerinin aksine, nasıl yorumlanırsa yorumlansın, İsa'nın çarmıhta ölümünün şu ya da bu şekilde şiddet içerdiği ve Tanrının bu şiddet eylemindeki sorumluluğu sorunu hâlâ geçerliliğini sürdürmektedir.

Çarmıh olayıyla ilgili Yeni Ahit'te yer alan ifadelerle göre, İsa'nın acı çekerek çarmıha gerilmesi ve ölmesi, tanrısal irade tarafından takdir edilen bir olaydır ve İncil yazarlarına göre İsa, henüz tutuklanma öncesi dönemde kendisinin yaşayacağı çarmıh hadisesini bilmektedir. Esasen, İncil yazarlarınca onun, kurtarıcı bir tanrısal varlık olarak düşünüldüğü dikkate alındığında,⁶⁹ bunun böyle olması da gayet doğaldır.

*'Şimdi Kudüs'e gidiyoruz' dedi. 'İnsanoğlu başkahnlerin ve din bilginlerinin eline teslim edilecek. Onlar da onu ölüm cezasına çarptıracak ve diğer uluslara teslim edecekler. Onunla alay edecek, üzerine tükürecek ve onu kamçılayıp öldürecekler. Ne var ki o, üç gün sonra dirilecek.'*⁷⁰

⁶⁹ Bkn. V. Taylor, *The Person of Christ in New Testament Teaching*, London: Macmillan & Co.Ltd. 1958, ss. 4, 22.

⁷⁰ Markus 10:33-34. Ayrıca krş. Matta 20:17-19; Luka 18:31-33.

İsa, yaşayacağı bu olayın, yalnızca ilahi takdirin gerçekleşmesinden ibaret olduğunu düşünmekte ve dolayısıyla kendisine karşı yürütülen tutuklama, yargılama ve cezalandırmaya karşı koymamaktadır. Kendisinin karşı koyması bir tarafa, yanında yer alan talebelerinin karşı koyuşlarını da engellemektedir. Örneğin o, tutuklanması esnasında kılıcını çekerek tutuklamaya gelenlere saldıran ve birisinin kulağını kopartan Petrus'u azarlamakta ve "Yoksa babamdan yardım istemez miyim sanıyorsun? İstesem, hemen şu anda bana on iki tûmenden fazla melek gönderir. Ama böyle olması gerektiğini bildiren Kutsal Yazılar o zaman nasıl yerine gelir?" demektedir.⁷¹ İsa'ya atfedilen bu davranışın, ilk dönem Hristiyan cemaatin çarmıh teolojisi bağlamında kurguladığı İsa Mesih öğretisiyle paralellik arzettiği ortadadır. Aksi takdirde, yukarıda vurguladığımız gibi, bu tavrı, örneğin tapınağa girip, ibadethaneyi "bir haydut inine döndürenleri" kovan ve radikal davranışlar sergileyen İsa kimliğiyle bağdaştırmak olası değildir. Her halükarda, gerek İncil yazarları ve Pavlus tarafından gerekse ilk dönem Hristiyanlarınca İsa'nın çarmıhta acıyla ölmesi ilahi bir takdir olarak değerlendirilmektedir. İsa'nın şahsında gerçekleşen bu şiddet, Tanrı tarafından olması takdir edilen iyi gelişmeler, yani günahlardan arınma ve ölüme karşı zafer için gerekli olan bir eylemdir. Dolayısıyla İsa'ya yapılan şiddet – bunu ister Tanrı, ister şeytan veya kötü güçler, kim yapmış olursa olsun- bir haklılık/meşruiyet temeli taşımaktadır; geleceğe yönelik ilahi iradenin gerçekleşmesi ve Tanrının ve iyilerin zaferi amacına yöneliktir.

⁷¹ Matta 26:53-54. Ayrıca bkn. Yuhanna 18:36, 19:28-30.

Çarmıhta acı çeken ve ölen İsa'nın şahsında gerçekleşen şiddet, Hristiyan geleneğinde şiddetin yasal bir zemine oturulmasında referans alınırken, Hristiyanlık tarihindeki gelişmelere paralel olarak iki yönde değerlendirilmiştir. Hristiyanların sosyal ve siyasal anlamda zayıf ve kendilerinin dışındaki otoritelere bağımlı oldukları dönemlerde bu doktrin, otoritenin kendileri dışındaki kimselere/halklara yönelttiği şiddet eylemlerine ve bir dereceye kadar da olsa kendilerine yönelik uygulanan şiddete meşruiyet kazandırmada referans alınmıştır. Hristiyanların siyasal iktidarda söz sahibi oldukları, hatta (ilerleyen dönemlerde) iktidarın mutlak sahibi oldukları dönemlerde ise, kendileri tarafından heretiklere, kilise karşıtı muhaliflere (bilim adamları ve özgürlükçülere) ve diğer inanç bağlılarına karşı yürüttükleri şiddet eylemlerine haklılık kazandırmıştır.

Örneğin, bu anlayış çerçevesinde Hristiyanlar, yukarıda değindiğimiz gibi, erken dönemlerden itibaren, Tanrı tarafından işbaşına getirildiklerine inandıkları otoriter güçlerce kendilerine uygulanan şiddeti tanrısal iradenin bir tecellisi olarak değerlendirmişler ve dinden dönmeye veya "imparator Tanrıdır" demeye zorlanma dışında otoriteye mutlak itaat etmeyi uygun görmüşlerdir. Yine, kimi Hristiyan grupların rağbet ettikleri kişinin kendine yönelik şiddet eylemlerinin (ruhbanlık, asketizm ve kendine eza etme gibi) arka planında da bazı durumlarda şiddete başvurmanın caiz, hatta gerekli olduğu kanaatini görmek mümkündür. Günümüzde, İsa Mesih örneğini izleyerek kendini haça germe ritüelinin başta Latin Amerika ülkeleri ve Filipinler olmak üzere dünyanın birçok yöresinde hâlâ Hristiyanlarca uygulanmakta olduğu bilinmektedir.

Bundan başka –yukarıda değindiğimiz gibi- Hristiyanlar, tarihte başvurdukları çeşitli şiddet hareketlerini de bu çerçevede meşru bir zemine oturtmuşlardır. Örneğin Hristiyanlık tarihinde büyük ölçekli ilk önemli şiddet hareketinde, dördüncü yüzyıl başlarında farklı eklesiastik yaklaşımlarıyla Roma kilisesinin ve imparatorun şimşeklerini çeken Donatistlere karşı uygulanan sindirme/yok etme girişiminde, gelecekteki iyi olayların gerçekleşebilmesi, kötülüğün yok edilebilmesi ve sapkın akımların önlenebilmesi amacıyla şiddete başvurmanın caiz/gerekli olduğu düşüncesi izlenmiştir. Donatistlere karşı yürütülen ve katliam boyutlarında şiddet olaylarını içeren bu hadise, o dönemde Hristiyan cemaati arasında şiddetli tartışmaların yapılmasına neden olmuştur. Nitekim ilerleyen dönemde ünlü Hristiyan ilahiyatçı ve polemist Augustin, farklı yaklaşımlara sahip olsalar da nihayetinde Hristiyan bir grup olan Donatistlere karşı şiddete başvurmanın yasal olup olmadığı konusunda bir karar vermek durumunda kalmış ve sonunda onlara karşı yürütülen şiddeti uygun görmüştür.⁷² İlerleyen dönemlerde de gerek heretik sayılan farklı Hristiyan gruplara gerekse diğer inanç bağlısı kişilere/toplumlara karşı yürütülen savaşları haklılaştırmak bağlamında, şiddete başvurmayı meşrulaştıran “haklı savaş” kavramı üretilmiştir. Bu çerçevede, örneğin, Thomas Aquinas, Augustin’in yaklaşımlarını geliştire-

⁷² Bkn. Augustin, *A Treatise Concerning the Correction of the Donatists*, [Christian Classics Ethereal Library 2000, copyright 1999 H. Plantinga]. Augustin’in kurtuluş için vaftiz olmanın gerekliliği bağlamında, yeni doğmuş ama vaftiz olmadan ölmüş (hatta henüz doğmadan anne karnında ölmüş) çocukların, asli günahı taşıdıkları ve vaftiz olmadıkları için Tanrının gazabını çekmek üzere cehennemlik oldukları yönündeki görüşü de Hristiyan teolojisindeki şiddet ve seven/bağışlayan Tanrının mı yoksa gazap eden Tanrının mı ön planda olduğu tartışmaları açısından ilginç bir örnektir. Bkn. Wheless, *Forgery in Christianity*, s. 241.

rek, haklı savaşın üç temel kriterini belirlemiştir. Bunlar; (i) savaşın bir yöneticinin otoritesi altında yürütülmesi, (ii) bir saldırıya karşı koyma ya da inananların haklarını savunma gibi haklı bir neden taşıması ve (iii) iyiliğin tesis edilmesi ve kötülüğün yok edilmesi gibi geçerli bir niyet taşımasıdır.⁷³ Nitekim, Hristiyanların Müslümanlara karşı yürüttükleri Haçlı Seferlerini kilise, şeytan ve deccal olmakla özdeşleştirilen Müslümanların ve İslam'ın yok edilmesi, kutsal yerlerin yeniden Hristiyan imanına ve egemenliğine döndürülmesi gibi amaçlara yönelik kutsal savaşlar olarak kutsamış ve teşvik, hatta organize etmiştir. Aynı yaklaşımla günümüzde de dünyanın çeşitli bölgelerinde egemen ve güçlü Hristiyan ulusların yürüttükleri savaşlarda ve başvurdukları şiddet eylemlerinde “şer güçlerin yok edilmesi”, gelişmiş ülkelerin (kendilerinin) tesis ettikleri “medeni değerlerin” korunması gibi argümanlar, Hristiyan halkların (ve diğer dünya uluslarının) zihninde, yürütülen şiddete meşruiyet kazandırma girişimleridir.

⁷³ Bkn. Jones, *Groundwork of Christian Ethics*, ss. 87-88.

III

Şiddet ve Bireysel Özgürlük

Allah'a ibadet edin; O'ndan başka ilahınız yoktur.

A'raf 65

Herkes altında bulunduğu yönetime boyun eğsin. Çünkü Tanrıdan olmayan yönetim yoktur; var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnen, Tanrının düzenlediğine karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanırlar ...

Romalılara Mektup 13:1-2

*Y*ukarıda, dinlerin en temel görünür hedeflerinden birisinin, bünyesinde zıt unsurlar barındıran insanı kötülüklerden alıkoyarak, kurtuluşunu ve mutluluğunu sağlamak olduğuna değindik. İnsan, diğer varlıklardan farklı olarak düşünebilen ve karar verebilen yapısıyla hem iyiye hem de kötüye yönelebilmektedir. İnsanı böyle tanımlamakla birlikte, dinler arasında, insanın gerek doğumdan itibaren taşıdığı özelliklerin şiddetin kaynağı olan günah ve kötülükle ilişkisi, gerekse yaşamı esnasında kendisi dışındaki güçlerden –özellikle de otoriteden- kaynaklanan şiddete karşı iradesini serbestçe kullanıp kullanamayacağı konularında ciddi bakış açısı farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılıkların, özellikle İslam’la Hristiyanlık arasında daha belirgin olduğu dikkati çekmektedir.

Şiddetin temel kaynağı olarak görülen günah ve günahkarlıkla insan arasındaki ilişki yönünden İslam’la Hristiyanlığın yaklaşımlarını irdelemek, her iki dinin şiddete bakışlarını anlamak açısından önemlidir. Dinlerin mücadele ettiği günah ve

günahkarlık, insandan kaynaklanan şiddete zemin oluşturan bir unsur olarak, insanın bireysel seçimi olarak mı ortaya çıkmaktadır; yoksa o, kişiye kendi bireysel tercihleri ve iradesi söz konusu olmaksızın tanrısal iradenin zorunlu bir yansıması olarak mı yüklenmektedir? Aynı şekilde, günahkarlık ve şiddete yönelik olma, şayet kişinin bireysel tercihi söz konusu olmaksızın, doğuştan kendisine yüklenen bir haslet ise, bu, bunun sorumlusu olan tanrısal iradenin de kişiyi günaha mahkum eden güç olarak insandan kaynaklanan şiddetin nedeni olması anlamına gelmez mi?

1. İslam'da İnsan: İradesini Kullanabilen Sorumlu Varlık

İslam'ın kutsal kitabı Kur'an, "hani Rabbin meleklerle yeryüzünde bir *halife* yaratacağım demişti de melekler orada kan dökcek, bozgunculuk yapacak birisini mi yaratacaksın dediler"⁷⁴ ifadesiyle, insanın yaratılışı olayını anlatmaya başlar. Kur'an'a göre insan yeryüzünde bir halifedir. Halife kavramının anlamı konusunda çeşitli yorumlar bulunmakla birlikte bu terimin kapsadığı anlam yükünün bir yönden "iyi ile kötü arasında seçim yapabilme özgürlüğüne sahip olan", bir başka ifadeyle "kişisel tercihini ve iradesini serbestçe kullanabilme yetisi taşıyan" anlamını içerdiği kesindir. Bu çerçevede insan, inanç ve düşünceleriyle tavır ve davranışlarında iradesini serbestçe kullanabilme özelliğine sahip olarak değerlendirilir. İradesini kullanabilme ve tercih yapabilme, içinde yaşadığı alemde insanı diğer varlıklardan ayıran önemli bir özelliktir.

⁷⁴ Bakara 30.

Peki Kur'an'da insanın böyle nitelenmesi, Kur'an'ın insana sınırsız bir özgürlük alanı sağladığı anlamına mı gelir? Bu soruya verilecek cevap olumsuz olacaktır; zira insanı yaratan Allah'ın aynı zamanda onu eğittiğini, ona yol gösterip doğru ile yanlışın ne olduğunu anlattığını belirten Kur'an, insanın, yaşamına ilişkin seçimlerinden sorumlu olduğunu da vurgulamaktadır. Dolayısıyla insanı niteleyen anahtar terim “halife” kavramının anlam yükünde yer alan ikinci bir özellik olan “sorumlu varlık” hususu ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımıyla Kur'an, bir taraftan Allah'ı, alemi ve insanı yarattıktan sonra mutlak aşkınlığından dolayı yarattığı bu şeylerle ilişkisini kesen -Eliade'nin ifadesiyle⁷⁵- *deus otiesus*'tan (ve aynı şekilde Deizmin Tanrısından) ayırmakta, diğer taraftan ise iradesini kullanmakta bir serbestliğe sahip olan insanın özgürlük alanının sınırlılığına dikkat çekmektedir.

Kur'an, insanın yaratılış gayesini “Allah'a ibadet” olarak açıklar. Günümüzün yaygın kullanımında yalnızca bazı belirli davranış kalıplarıyla (ritüellerle) sınırlandırılan ibadet terimi, Kur'an'ın kullanımında, bütün tavır ve davranışlarda Allah'ın emir ve yasaklarını gözetmektir. Kur'an ayetlerinde insan Allah'a (yalnız Allah'a) ibadet etmeye yönlendirilirken, bunun karşıtı olan şeytana ibadetten ise sakındırılmaktadır. “... şeytana ibadet etmeyin, o sizin apaçık düşmanınızdır; bana ibadet edin, doğru yol budur”.⁷⁶ Kur'an'da sıklıkla geçen şeytan/şeytanlar terimi, Allah'ın belirlemiş olduğu insanın özgürlük alanının sınırlarının dışına taşan her şeyi ya da kısaca kötü-

⁷⁵ M. Eliade, *A History of Religious Ideas*, tr. A. Hildebeitel, D. Apostolos-Cappadona, Chicago: The University of Chicago Press 1985, c. 3, s. 184.

⁷⁶ Yasin 60-61.

lûgü ifade etmektedir. Bu çerçevede Allah'ın belirlemiş olduğu alanın dışına taşan tüm tavır ve davranışlar kötülüğe yönelme veya şeytana ibadet olarak nitelenir.

Aynı şekilde Kur'an, insanın zihinsel/düşünsel eylemlerini de başıboş bırakmamakta, onları da disiplin altına almaktadır. Bu bağlamda o, insan için düşünsel bağlamda kabul edilmesi veya reddedilmesi gereken hususları açıklamakta ve böylelikle imanın sınırlarını belirlemektedir. Başta Allah'a ve ahirete iman olmak üzere inanılıp kabullenilmesi gereken hususlarla birlikte, yine inanç düzeyinde –başta Allah'a ortak koşma olmak üzere- reddedilmesi gereken hususlar da açıklanmaktadır.

Kur'an'ın, insanın yaşamına ilişkin öngördüğü şey, onun, zihinsel eylemleriyle tavır ve davranışlarında ya da -dinsel terminolojiyle- inanç ve ibadetlerinde Allah'a (yalnız Allah'a) kulluk etmesidir. Allah'a kulluk ve -sınırlı da olsa- insanın özgürlüğü, kimilerine bir paradoks olarak gelebilir. Ancak, başta da ifade ettiğimiz gibi, esasen Kur'an'ın insanın mutlak özgürlüğü gibi bir tespiti veya iddiası yoktur. Buna göre, varlığı/yaratılmışlığı itibarıyla her alanda sınırlı olan insan, kendi iradesini kullanma alanında da mutlak bir özgürlüğe sahip değildir. İradesini kullanma açısından insanla ilgili bu sınırlama, onun iradesini belirli bir şekilde kullanmasına ilişkin yapılan bir zorlama ya da zoraki yönlendirme değil, şu ya da bu şekilde kullanacağı iradesinin muhtemel sonuçları hakkında önceden onu uyararak, iradesini doğru kullanması konusunda onu bilgilendirmek şeklindedir. Kur'an, doğru ile yanlışın insana açıklandığını, doğruyu seçenin kendi lehine bunu seçeceğini, yanlışla yönelenin ise kendi aleyhine buna yöneleceğini; zira sonuçta kim en küçük bir iyilik yaparsa karşılığını görece-

ğini kim de en küçük bir kötülük yaparsa yine karşılığını göreceğini vurgulamaktadır.

Peki, gerçekte, insan için sınırsız bir özgürlük alanı var mıdır, ya da insan, yaşamında hiçbir sınırlayıcı gücün veya egemen unsurun etkisinde kalmaksızın özgürlüğünü kullanabilir mi? Kur'an, insan yaşamında her zaman çeşitli belirleyici güçlerin varlığına dikkat çeker; bu belirleyici ya da –bir başka açıdan- özgürlük alanını sınırlayıcı güçler; kişisel heva ve hevesten metafizik varlıklara ve dünyevi egemen otoriter güçlere kadar değişiklik gösterir. İnsanın sınırsız bir özgürlüğe sahip olup olmadığının sorgulanması bağlamında, Kur'an'da geçen anahtar kavram “ilah” terimidir. Baştan sona insanlara Allah'ın tek ilah olduğunu ve Allah'tan başka ilah olmadığını, dolayısıyla Allah'tan başka ilahlar edinmemelerini vurgulayan Kur'an, tarih boyu kimi insanların bu gerçeğe muhalefet ettiklerinin altını çizer. Örneğin insanların bazen hiçbir şey duymayan ve görmeyen şeylere (idoller ve sembollere) ilah/ilahlar olarak yöneldiklerini, bu kendisine bile egemen olamayan nesnelere ibadet edip onlardan yardım istediklerini belirtir. Bazen de insanların kendi heva ve heveslerini ya da çıkar ve menfaatleriyle kişisel arzu ve isteklerini ilah edindiklerini ifade eder. Yine zaman zaman Kur'an, bazı kimselerin ilahlık iddiasıyla ortaya çıktıklarını ve bazı insanların bunların bu iddiasını kabullenip onları ilah edindiklerini belirtir. Bütün bunlarla birlikte Kur'an, doğru olanın yalnız Allah'ın ilahlığını kabullenip bu gerçek doğrultusunda inanıp buna göre yaşamak olduğunu vurgular.

Burada Kur'an, insanların, yaşamlarında çeşitli egemen unsurların/güçlerin etki alanında yaşadıklarını vurgulamakta

ve bu gücü ilah terimiyle ifade etmektedir. İlah, halk arasında yaygın şekilde anlaşıldığı gibi yalnızca metafizik bir varlığı ya da yaratıcı gücü ifade eden “Tanrı” anlamına gelmemektedir. Zira bazılarının çıkar ve menfaatleriyle arzu ve isteklerini ilah edindiklerini belirten Kur’an, bununla terime, insanın düşünce, tavır ve davranışlarında etkin olan güç anlamını yüklemektedir. Dolayısıyla Kur’an’ın kullandığı ilah kavramının “insan yaşamına egemen olan güç” anlamına geldiği ve İslam düşüncesinde terimin bu anlamda kullanıldığı görülmektedir. İnsan, yeryüzü yaşamında, çeşitli güçlerin etki alanında yaşamaktadır. İnsan yaşamında etken olan bu güçler, tapınılan çeşitli metafizik varlıklardan insan tarafından üretilen çeşitli nesnelere ya da bizzat insanın kendi arzu ve isteklerine kadar değişmektedir. Oysa Kur’an, insan için bir tek etken güç ya da bir tek ilah öngörmektedir ki bu her şeyin yaratıcısı ve hakimi olan Allah’tır. Ancak bazı insanlar, buna karşın, ya Allah’la birlikte ya da onu tamamıyla dışlayarak başka ilahlar edinmekte ve böylelikle ya çeşitli nesneleri, kimseleri ya da kendi çıkar ve menfaatleriyle arzu ve isteklerini ilah edinmektedirler. Kur’an, böylesi bir tutumu asla uygun görmemekte, bunu, Allah’ın insan için belirlediği haddi/sınırı aşma ve Allah’a ortak koşma olarak nitelemektedir.

2. Sınırsız Özgürlük Mümkün mü?

Peki Kur’an’ın bu tespiti ve yaklaşımı doğru mudur? Ya da yukarıdaki sorumuzu tekrarlayarak şöyle soralım: İnsan, kişisel yaşamında mutlak özgür olabilir mi veya özgürlüğünü sınırsızca kullanabilir mi?

Gerçekte özgürlük oldukça göreceli bir kavramdır. İnsanın içinde yaşadığı sosyo-kültürel çevre ve siyasal ortam insanın özgürlük alanını şu ya da bu şekilde daraltır. İçinde yaşadığımız sosyal çevreye egemen güçler ve bunlar tarafından belirlenen paradigmlar, özgürlük alanımızın sınırlarını da belirler. Bu çerçevede düşüncelerimiz, tavır ve davranışlarımız kayıt altına alınır; neler yapabileceğimiz ve neler yapamayacağımız belirlenir. Kişinin özgürlük alanını belirleyen/sınırlayan çerçeve toplumdan topluma değişiklik gösterebilir. Böylelikle bir toplumda geçerli olan haklar ve kurallar bir başka toplumda değişiklik arz edebilir. Değişen egemen güçlere ve bunlar tarafından belirlenen resmi paradigmalara göre toplumsal yapının öncelikleri tespit edilir, özgürlüğün tanımı yapılır ve bu çerçevede kişilerin düşünce ve davranışlarındaki hareket alanı belirlenir. Bir toplumda temel bir hak olarak görülen bir değer, bir başka toplumda böyle görülmeyebilir. Hatta bir toplumun kendi tarihsel akışı/gelişimi içerisinde de bazen önceden belirlenen bir özgürlük alanı sonradan çeşitli gerekçelerle daraltılabilir ya da bunun tam tersi de mümkün olabilir. Zaman zaman da hak ve özgürlükler, buna konu olan bireyden bireye veya topluluktan topluluğa (hatta cinsiyetten cinsiyete) değişiklik gösterebilir. Otoritesi altında yaşanan egemen gücün, siyasi erkin veya toplumsal yapının âlî menfaatleri ya da ulusal ve uluslar arası çıkarlar ve benzeri gerekçelerle çeşitli alanlardaki bireysel hak ve hürriyetler ortadan kaldırılabilir veya sınırları daraltılabilir. Özgürlükler ülkesi olarak ün yapan ABD'nin bile 11 Eylül olayıyla birlikte, özellikle göçmenlere ve yabancılara yönelik özgürlük alanlarını daraltması ve *marshall law* benzeri uygulamalara yönelmesi bunun açık bir örneğini oluşturmaktadır. Bütün bunlar bize, bir taraftan insanın içinde yaşadığı

sosyal ve siyasal çevrede kullandığı/kullanabileceği özgürlüğün sınırlı olduğunu ve dolayısıyla mutlak özgürlüğün mümkün olmadığını gösterirken, diğer taraftan özgürlüğün göreliliğinin de altını çizmektedir.

İnsanın özgürlüğüyle ilgili bir başka durum da kişinin özgürlüğünü sınırsızca kullanmak istemesi durumunda oluşacak bireyler arası hak ve özgürlükler çatışmasıdır. Zira bir kişinin sınırsız özgürlük kullanması durumunda bir başkasının özgürlük alanının daralması ya da özgürlük alanına tecavüzde bulunulması kaçınılmazdır. Dolayısıyla diğer bireylerin aleyhine bir sonuç doğuracak düşünce ve davranışın özgürlük kapsamında değerlendirilemeyeceği kesindir. Bu da sosyal bir varlık olan insanın hak ve özgürlüklerinin diğer bireylerin hak ve özgürlüklerini de gözeterek şekilde belirlenmesini ve dolayısıyla daraltılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda hak ve özgürlüklerin belirlenmesini/daraltılmasını kim veya hangi kurum yapacaktır? Sekülerizmi temel alan anlayış, bu konuda belirleyici olan çeşitli güç odaklarını öngörebilir: Toplumsal yapı, serbest piyasa, evrensel etik kurallar ve benzeri... Din (özelde İslam) ise, bu belirleyiciliği temelde bir tek güçte, Tanrıda toplar. Dolayısıyla Tanrı, hem bireysel özgürlüklerin sınırlarını, hem toplumsal yapı ve etik kurallarını, hem de benzeri hususları düzenleyen aşkın güç olarak ön plana çıkar.

Yine insan, diğer canlılardan farklı olarak çok yönlü arzu ve isteklere, duygulara ve ihtiraslara sahip olan bir varlıktır. Hangi ortamda yaşarsa yaşasın insanın bu nitelikleri, şu ya da bu şekilde doğal ve sosyal çevresine yönelik düşünce ve davranışlarını etkilemektedir. İçinde yaşadığı doğal ve sosyal çevrede insanın, topluma, diğer fertlere ve doğal çevreye karşı

olan görevleri gereği arzu ve isteklerini sınırlaması beklenir. Ancak bununla birlikte genellikle insanların düşünce, tavır ve davranışlarına bunlar yön verir. Nitekim arzu ve isteklerinin bağımlısı/esiri olan insan, bunları üstün güç edinmekte ve yaşamını bunlara göre belirlemektedir. İçinde yaşadıkları sosyal ve siyasal çevrede her ne kadar birçok egemen unsur, onların hak ve özgürlük alanları üzerinde belirleyici olarak gözüke de böylesi kişiler üzerinde asıl egemen olan unsur kişisel arzu ve istekleriyle çıkar ve menfaatleridir. Böylesi kişiler için yaşamlarında en değerli ve belirleyici olan şey, arzu ve istekleridir; dolayısıyla önemli olan bunların tatmin edilmesidir. Nitekim arzu ve isteklerini temel belirleyici kabul edip, kişisel çıkar ve menfaatleri uğruna her siyasal erki/dönemi kutsayan ve ululayan, amiyane bir ifadeyle gelene ağıam gidene paşam diyen hacıyatmaz tipi insanlar tarih boyu önemli bir grup olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu tür insanların yaşamlarında bireysel özgürlük alanının üstün güçler olarak düşünce, tavır ve davranışlara egemen olan kişisel çıkar ve menfaatler ya da heva ve hevesler doğrultusunda belirlendiği ortadadır.

Bütün bunlardan hareketle insanın kişisel yaşamında mutlak özgür olmadığını ve özgürlüğünü sınırsızca kullanamayacağını söyleyebiliriz. Farklı insan tiplerinde değişen şey, özgürlük alanını belirleyen veya özgürlüğün kullanımına yönelik yaşamdaki tavır ve davranışları tespit eden egemen güçlerin farklılığıdır.

İşte Kur'an, insan yaşamında üstün güç olarak ön plana çıkarılan çeşitli ilah ve ilahlara ya da egemen güçlere dikkat çekmekte ve insanlar için yalnızca bir tek üstün güç önermekte, yaşamın bu üstün güç doğrultusunda tesis edilmesini iste-

mektedir. Kur'an'ın önerdiği bu üstün güç, herhangi bir sosyal veya siyasal erk/düzen değil, insanın kendi menfaat ve çıkarlarıyla arzu ve istekleri değil, ya da varlığı kabullenilip inanılan çeşitli metafizik varlıklarla bunların yeryüzündeki uzantıları değil, her şeyin yaratıcısı ve sahibi olan Allah'tır. Bununla Kur'an, bir taraftan halife olarak yaratıldığını söylediği insanın özgürlük alanının yalnızca Allah tarafından belirlenen sınırlarla çevrili olduğunu vurgularken, diğer taraftan insan düşünceleriyle tavır ve davranışlarını, yaşamında kendisini çevreleyen sosyal, siyasal ve kültürel ortamın belirleyiciliğinden kurtarmaktadır. Bir başka ifadeyle Kur'an, insan üzerinde egemenlik iddiasında olan ve özgürlük alanını şu ya da bu şekilde belirlemeye çalışan diğer bütün üstün güçleri reddetmekte, Allah'ın egemenliği altında insanı çevresine karşı özgürleştirmektedir. Böylelikle Kur'an, Allah'ın otoritesi altında bütün insanların (hatta bir peygamberle sıradan bir insanın) eşitliğinin altını çizmekte, Allah'ın belirlediği hususlarda bir peygamberin bile itiraz hakkının bulunmadığını ifade etmektedir. Bu çerçevede Kur'an, insanı, kendisi üzerinde Allah'tan başka (ya da Allah'ın yanı sıra) bir üstün güç/egemen edinmemeye çağırmaktadır. Yine bu vesileyle Kur'an, insanın yaptığı eylemlerin ve yöneldiği kötülüklerin/şiddetin de insanın özgür iradesinin sonucu olduğunu ifade etmekte, bu nedenle dinin kendisi için öngördüğü anlayışın dışında gerçekleştirdiği bu eylemlerinden insanı sorumlu tutmaktadır.

3. Hıristiyanlıkta İnsan: Günah ve Ölümün Tutsağı Olan Varlık

İslam, halife kavramı çerçevesinde insanı, kişisel düşünceleriyle tavır ve davranışlarında özgürlüğünü kullanabilen, fakat özgür seçimiyle tercihlerinin sorumlusu olan varlık olarak tanımlarken, Hıristiyanlıkta insanı tanımlayan anahtar ifade “doğuştan asli günah ve ölümün tutsağı olan varlık”tır. İnsanı tanımlamaya yönelik bu yaklaşımla Hıristiyanlık, İslam’ın insan anlayışından temelde ayrılır. İslam’ın, doğuştan günahsızlığı ya da günahattan bağımsızlığı ve özgür iradeyle donatılmışlığı var sayan yaklaşımına karşılık Hıristiyanlık, insanın doğuştan günaha bağımlılığını savunur. Bu teolojik farklılık, her iki dinin insana yönelik tüm bakış açılarında önemli farklı yaklaşımlarının temelini oluşturur. Hıristiyan düşüncesi, Adem’den insana miras kalan günah ve ölümün, doğuştan tutsağı olan insanın, kurtarıcı tanrısal Oğul İsa Mesih’e iman yoluyla bu tutsaklıktan kurtulabileceğini ve ölümsüzlük elbisesi giyebileceğini savunur. Dolayısıyla Hıristiyanlık, insanı, öngördüğü teolojik kuramı kabullenme yoluyla doğal benliğinin parçası olan bu esaretten kurtarma iddiasındadır. Ancak öte taraftan Hıristiyanlık, her insanın günah ve kötülüğün, dolayısıyla bundan kaynaklanan şiddetin mahkumu olmasını, ilk insan Adem’den kalan mirasın ilahi bir takdirle bütün insanlık soyuna sirayet etmesi şekline açıklamakla, insandan kaynaklanan kötülükleri ve şiddet eylemlerini de bir bakıma Adem’in şahsında tanrısal iradeyle dayandırmaktadır.

Peki, Hıristiyan düşüncesine göre kişi kendi çabasıyla kurtuluş bilincine ulaşabilir mi? Tarih boyu Hıristiyan geleneğinin buna verdiği cevap genelde olumsuz olmuştur. Zira, Hı-

ristiyanlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Pavlus dönemi sonrası gelişip teşkilatlanmaya başlayan ruhban sınıfı (rahiplik teşkilatı) ve kilise kurumu, Ortaçağ'dan itibaren kurtuluş yolunu ya da bilincini kontrol eden bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. İman, tövbe ve kişinin metafizik alemle ilişkisini ifade eden benzeri konular kişisel özgürlük alanının dışında değerlendirilerek, bunlarda kilise kurumunun ve rahiplik teşkilatının inisiyatifinin önceliği vurgulanmıştır. Böylelikle kişi bir taraftan tanrısal bir yasa olarak doğuştan kendisini kuşatan günahkarlık ve ölümlülük dayatmasının, bir taraftan da bundan kurtuluşun yegane yolu olarak kendisine sunulan iman ve tövbeyi özgürce (bir başına) seçebilme bilincine sahip olamama öğretisinin kısıkacına alınmıştır. Dolayısıyla kişisel özgürlük alanı, bir yandan günah ve ölümle bir yandan da kilise kurumu ve rahiplik teşkilatıyla disiplin altına alınmıştır.

İnsanın kurtuluş yolunu seçmede tam bir özgürlüğe sahip olduğunu vurgulayan İslam düşüncesine karşılık Hristiyan geleneği genellikle insanın kurtuluş yolunu bulmada ya da seçmede bir inisiyatifi olmadığını savunmuştur. Örneğin düşünceleriyle Luther gibi Protestan reformistleri bile derinden etkileyen St. Augustine gibi ilahiyatçılar, katı kaderci bir yaklaşımla bir kişinin kurtulup kurtulamayacağına Tanrının baştan karar verdiğini, dolayısıyla kişinin bunu değiştirmesinin söz konusu olamayacağını savunurlar.

İnsanın, yaşadığı sosyal ve siyasal çevreyle olan ilişkileri ve egemenliği altında yaşadığı otoriteye karşı tutumu konusunda ise Hristiyanlığın yaklaşımını Pavlus'un mektuplarında bulmaktayız. Pavlus, Romalılara mektubunda geçen ev daha önce alıntıladığımız ifadelerinde, herkesin altında yaşadığı

yönetime itaat etmesini, zira bütün yönetimlerin Tanrı tarafından kurulduğunu belirtir. Ayrıca o, yönetime karşı gelenin Tanrının düzenine karşı gelmiş olacağını ve bunun ise yargılamayı gerektireceğini savunur. Yine o, yönetimin elindeki kılıcın/gücün, bütün yönetimleri Tanrının tesis etmesinden dolayı Tanrının hizmetinde olduğunu vurgular.⁷⁷

Pavlus, bu mektubunda despot Roma imparatoru Nero'nun yönetimi altında bulunan halka hitap etmekte ve bununla onlara, Nero yönetiminin Tanrı tarafından tesis edildiğini, Nero'ya karşı gelmenin Tanrıya karşı gelmek olacağını ve dolayısıyla ona itaatin tanrısal bir emir olduğunu söylemektedir. Hristiyan geleneğinde oldukça önemli ve bağlayıcı bir şahsiyet olan ve bir ifadesinde, kendisinin insanlara sunduğu öğretilerin bağlayıcılığını vurgulamak bağlamında "gökten bir melek bile size bildirdiğimiz öğretiye aykırı bir öğreti bildirirse lanet olsun ona"⁷⁸ diyen Pavlus'un, otoriteye ilişkin bu yaklaşımında "egemenlik" niteliğini kutsal bir kavram olarak kabul ettiği dikkati çekmektedir. Ona göre egemenlik, tanrısal bir niteliktir ve bu niteliği -nasıl ele geçirmiş olursa olsun- elinde bulunduran herkes tanrısal iradenin desteğine sahip olmaktadır. Zira, egemen bir güç olarak ortaya çıktığına ya da egemenlik/hükümlerlik yetisine sahip olduğuna göre, bir iktidar, Tanrının desteğine veya kendisi lehine tanrısal iradenin tezahürüne sahip olmuş demektir. Bu durumda bu iktidarın egemenliği altında yaşayanların, -o iktidar zalim ve putperest Nero iktidarı olsa bile- ona kayıtsız şartsız boyun eğmeleri, tanrısal iradenin kabullenilmesinin bir gereğidir.

⁷⁷ Romalılar 13:1-4.

⁷⁸ Galatyalılar 1:8.

Bu yaklaşımıyla Pavlus ve onu temel alan Hristiyan geleneği, bireyin iradesi üzerinde egemen olan iki temel gücün varlığını kabullenmektedir. Bunlardan biri metafizik alemin egemeni olan Tanrıdır. İnsanın iman ve tövbe eylemlerinin muhatabı olan Tanrının insan yaşamına yönelik egemenliği, yaratıcılığı ve kurtarıcılığı haricinde, daha çok yeryüzü yaşamının sonuna ilişkindir. Yeryüzündeki insan yaşamının sonlarına doğru (Pavlus bunun yakın bir gelecekte olacağını düşünür) Tanrı, insanın imanla ilişkisinin ve eylemlerinin yargılamasını yapmak üzere yeryüzü yaşantısına müdahalede bulunacaktır. Tanrının egemenliğinin yalnızca metafizik boyutla kalmayıp dünyaya da yayılacağı bu dönemde, Mesih'in Krallığı bünyesinde tanrısal bir nitelik olan egemenlik tek bir elde, tanrısal Oğlu İsa Mesih'te toplanacaktır. Zira ona göre Mesih, aslında "her yönetim ve hükümlerinin başıdır".⁷⁹ Diğer taraftan şu anki yaşantıda Tanrının egemenliğinin kabulü, tanrısal iradeyi temsil eden cemaate/kiliseye katılmakla mümkündür. Bu durumda Tanrının insan üzerindeki egemenliği metafizik boyutta gerçekleşen bir egemenliktir. İnsan, Tanrıya iman ve tövbe ile (böylelikle vaftiz ve diğer sakramentler, iman ve tövbe eylemlerinin ifadesi olmaktadır) Tanrının egemenliğine cevap vermektedir.

Pavlus'a göre, insanın içinde yaşadığı sosyal, kültürel ve siyasal yaşamda ise egemen olan unsurlar dünyevi iktidarlardır. Bu iktidarlar, -yukarıda da vurguladığımız gibi- nasıl oluşmuş ya da kim olurlarsa olsunlar, egemenlik yetisini ellerinde tutmaları nedeniyle yasaldırlar; zira egemenlik yetisine sahip olmaları onların iktidarlarının tanrısal irade tarafından tesis

⁷⁹ Koloseliler 2:10.

edildiğinin kanıtıdır. Böylelikle Pavlus ve onun tarafından kurulan Hristiyan bakış açısı, metafizik bağlamda egemenliği elinde tutan Tanrıyla, sosyal ve siyasal bağlamda yeryüzü egemenliğini elinde tutan iktidarları, egemenlik niteliği çerçevesinde bir araya getirmekte; egemen unsurlar olarak Tanrı ile kralı yüceltmektedir.

Kimi Hristiyan araştırmacılar, Pavlus'un bu egemenlik anlayışıyla, İsa'nın İncillerde yer alan bazı yaklaşımları arasında bir irtibat kurmaya çalışırlar. İncil metinlerine göre İsa, kendisini denemek üzere Ferisiler ve Herodianlardan bir grubun, "imparatora vergi vermenin tanrısal hukuka uygun olup olmadığını" sormaları üzerine, verginin siyasal yönetimin hakkı olduğunu, dolayısıyla kralın hakkını krala vermenin Tanrının hakkını da Tanrıya vermenin uygun olduğunu söyler.⁸⁰ Öncelikle, -daha önce de zaman zaman vurguladığımız gibi- İsa'nın eldeki mevcut İncillerde yer alan söz ve davranışlarıyla ilgili İncillerde yer alan anlatıların doğrudan tarihsel dokümanlar olmadığını ve bunların erken dönem Pavlusçu cemaat tarafından şekillendirilmiş olduğu gerçeğini hatırd tutmakta yarar var. İkinci olarak, bu olayda İsa, Ferisilerin ve Herodianların kendisini tuzağa düşürmeye ve siyasal yapıyla karşı karşıya getirmeye çalıştıklarının farkındadır. Ayrıca İsa, siyasal iradeye vergi vermenin Musa hukukuna aykırı olmadığını düşünmektedir. Ancak İsa'nın bu yaklaşımının, otoriteye ve güçlülere yana olan mevcut statükoya kayıtsız boyun eğme ya da her halükarda itaat etme anlamına gelmediği de ortadadır. Zira İsa, yaşamına ilişkin anlatılan birçok hadisede, tıpkı kendisi öncesi faaliyette bulunan Yahya gibi toplumdaki din adamları

⁸⁰ Bkn. Markus 12:13-17; Matta 22:15-22; Luka 20:20-26.

ve egemen güçler lehine olan yapılanmayı şiddetle eleştirmiş, hatta yargılanması esnasında vali tarafından “Yahudilerin kralı” olduğu iddiasıyla suçlanarak, hareketinin mevcut iktidara siyasal bir başkaldırı hareketi olduğu iması yapılmıştır.⁸¹

Pavlusçu düşünce çerçevesinde şekillenen Hristiyan geleneği, böylelikle metafizik bağlamda bireysel özgürlük alanını Tanrıyla sınırlarken ya da kişinin, günah ve ölümün esaretinden kurtulması için gerekli olan iman, tövbe ve benzeri eylemleri tanrısal iradeye boyun eğme bağlamında yapmasını isterken, dünyevi alanda ise kişisel özgürlükleri dünyevi iktidarların belirlemesinin/sınırlamasının yasallığını/caizliğini savunmaktadır. Bununla insan, metafizik konularda Tanrının, sosyal, siyasal ve diğer dünyevi konularda ise kralların veya benzeri iktidarların egemenliği altına sokulmakta; bir bakıma öte dünya bağlamında Tanrıya kulluk eden insan bu dünya bağlamında da krala/krallara kulluk etmektedir. Bu nokta İslam’la Hristiyanlığın insanın özgürlüğüyle egemen güçler ilişkisi bağlamındaki yaklaşımlarındaki temel bir farklılığı oluşturmaktadır. Zira –yukarıda ifade ettiğimiz gibi- İslam, temelde insan üzerindeki yegane hükümler gücü olarak Allah’ı kabul edip, onun hükümlerliği altında bütün insanların eşitliğini ve herhangi bir ayrıcalığın olmadığını kabul ederken, Hristiyan düşüncesi egemenlik yetisi açısından Tanrı ile yeryüzü iktidarlarını birleştirmekte ve insanın her iki egemen güce de (Tanrıya da yeryüzü iktidarlara da) itaatle yükümlü olduğunu belirtmektedir.

Hristiyanlık tarihinde kilise (Batı kilisesi), Roma’nın zayıflamaya başlaması ve Batı Roma’nın yıkılışıyla, Pavlusçu ege-

⁸¹ İsa’nın mesajı konusunda bkn. Gündüz, *Pavlus, Hristiyanlığın Mimarı*, ss. 186-201.

menlik anlayışını bir bakıma terk etmiş ve eskatolojik Mesih dönemini beklemeksizin tanrısal egemenliği yeryüzüne de yaymaya başlamıştır. Kendisini Tanrının iradesinin yeryüzündeki temsilcisi olarak değerlendiren kilise kurumu, bu çerçevede bir yeryüzü iktidarı şeklinde ortaya çıkarak, kendi sosyal ve siyasal yapılanmasını oluşturmuş ve hem tanrısal hem de dünyevi bir egemen güç olarak insanların kendisini kabullenmesini sağlamaya çalışmıştır. Dolayısıyla kilise, Hıristiyan geleneğinin tamamıyla siyasallaştığı bu teokratik dönemde, önceki dönemlerdeki gibi insanın günah ve ölümün esaretinden kurtarılmasını hedefleyen iman ve tövbe sakramentlerini insana sunan bir kurum olmakla kalmamış, aynı zamanda insanın sosyal ve siyasal (hatta kültürel) yaşamına ilişkin tutum ve davranışlarını Tanrının egemenliği adına belirleyen ve kişisel özgürlük alanlarını tespit eden bir kurum olarak ortaya çıkmıştır.

Rönesans ve reform dönemleriyle birlikte, diğer birçok husus gibi, kilisenin Pavlusçu egemenlik anlayışından bu sapması da irdelenmiş ve reformistler tekrar Pavlusçu çizgiye dönüşü ifade eden görüşler dile getirmişlerdir. Nitekim Protestanlarla Katolikler arasında yapılan bir uzlaş toplantısını ifade eden Ausburg barış metninde “tebaanın, prensin dinine bağlı olması gerektiği” belirtilerek, “kimin toprağı onun dini” ilkesi vurgulanmıştır. Böylelikle dünyevi otoriteyi ve onun egemenlik yetisini kutsayan Pavlusçu çizgi üzerinde yeniden bir uzlaşının temelleri atılmıştır. Nitekim ilerleyen dönemlerde kilise (Katolisizm), dünyevi bir iktidar olma iddiasını büyük oranda terk ederek ya da dünyevi egemenliği siyasal laik iktidarlara

bırakarak, E. Mortimer'in yerinde tespitiyle asli doktrinine geri dönmüştür.⁸²

4. İslam Tarihine Pavlusçu Egemenlik Anlayışının Yansımaları

İslam toplumlarının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği dönemler incelendiğinde, her ne kadar temelde Kur'an'dan farklı bir yapıda da olsa, Hristiyanlığın egemenlik anlayışının zaman zaman İslam alemine egemen olan unsurlarca adapte edildiğine şahit olunmaktadır. Din ve Allah adına yönetimi üstlendiği iddiasıyla ortaya çıkan siyasal erk, İslam tarihinin oldukça erken dönemlerinden itibaren, kendi otoritesinin devamı çerçevesinde, din adına sosyal, siyasal ve kültürel düzenlemeler yapmış, paradigmlar üretmiş ve Allah adına bunları topluma dayatmıştır. Bunlar tarafından, kişi hak ve hürriyetleri tanımlanmış ve sınırları tespit edilmiştir. Ayrıca, bu yönetimlere itiraz ve itaatsizlik, yine din ve Allah adına yasaklanmış; yönetimi elinde tutanlara isyanın Allah'a isyan, onlara itaatin ise Allah'ın bir emri olduğu vurgulanmıştır. İslam tarihinde yaşanan ve egemenliği elinde tutan siyasal iktidarlara Allah adına kutsayan bu anlayış, Pavlusçu egemenlik anlayışının İslam alemine yansıyan bir versiyonu olarak İslam tarihinde etkin olmuştur.

⁸² E. Mortimer, *Faith and Power: The Politics of Islam*, London 1982, s. 33.

IV Değerlendirme

Geçmişten günümüze şiddet içeren olaylar incelendiğinde, bunların arka planında sosyal, siyasal, ekonomik ve benzeri diğer nedenlerle birlikte dinsel temaların da bulunduğu, dinsel değer ve inançların şiddeti motive eden unsurlar olarak önemli rol oynadığı bir gerçektir. Hristiyanlık, her ne kadar bağlılarınca (özelikle de Hristiyan misyonerlerce) Hristiyan olmayanlara “sevgi ve barış dini” olarak tanıtılmaya çalışılsa da tarih boyu Hristiyanlık şiddet üreten ve başvurduğu şiddeti meşrulaştıran bir din olagelmıştır.

Hristiyan kaynaklarında sevgi, bağışlama ve hoşgörüyü vurgulayan ifadeler olmakla, hatta yer yer -adeta- pasifizmi temel bir yaşam biçimi olarak öngören yaklaşımlara rastlanılmakla birlikte, bu kaynaklarda Hristiyan bireylerin tarih boyu başvurdukları/başvuracakları şiddete dayanak olacak yeterince şiddet içerikli referans bulunmaktadır. Gerek İsa ve Pavlus’a atfedilen deyiş ve hikayelerde gerekse başta Vahiy kitabı olmak üzere Yeni Ahit metinlerinin genelinde bulunan Mesih beklentisini ve Binyılcılığı işleyen pasajlarda, “düşmanını bile sev” ilkesinin aksine, *ötekilere* karşı şiddeti öngören, hatta şiddeti kutsayan ifadeler, Hristiyan geleneğinin dinsel kaynak-

ları açısından sevgi ve şiddet kavramlarına bakışı konusundaki gerçek yaklaşımını ortaya koymaktadır. Nitekim Hristiyanlık, MS dördüncü yüzyıldan günümüze, dinsel kaynaklarının referansı ışığında sürekli şiddete başvuran bir din olarak tarihe geçmiştir.

Hristiyan geleneğinde şiddetin algılanışı ve meşrulaştırılması ile Hristiyan teolojisi arasındaki yakın ilişki de dikkat çekicidir. İslam'ın insanı doğuştan masum ve iradesini serbestçe kullanabilme özelliğine sahip sorumlu varlık olarak görmesinin aksine, Hristiyanlık, insanı doğuştan günah ve ölümün mahkumu olarak tanımlar. İnsanın doğuştan günahın/günahkarlığın esiri olarak tanımlanması, insanın bireysel eylemlerinden ve seçiminden kaynaklanmayan bir asli günahın her insanı egemenliğine alıp tutsak etmesi gibi bir ilahi takdirin ya da tanrısal iradenin varlığını doğurmaktadır.

Şiddet ve tanrısal irade ilişkisi bağlamında İsa'nın çarmıhta ölümü inancıyla Hristiyan tarihindeki şiddet eylemleri arasında yakın bir irtibat vardır. Bu inanç, belirli durumlarda şiddetin meşru olduğu konusundaki Hristiyan yaklaşımlarına temel teşkil eden en önemli referans olmuştur. Siyasal ve askeri gücü ele geçirmelerinden itibaren (kabaca imparator Konstantin'den günümüze) Hristiyanlar, gelecekte ümit ettikleri iman ve hakikat temeline dayalı düzenin kurulması, tanrısal iradenin memnun edilmesi, heresi ve her tür inançsızlığın ortadan kaldırılması amacıyla, şiddete başvurmaktan kaçınmamış; tıpkı Tanrının, Oğul İsa'yı, acı ve ıstırap çekerek ölüme göndermesi/kurban etmesi gibi, kendi gayeleri uğruna insanları/ulusları kurban etmekten ve ölüme göndermekten kaçınmamışlardır. Geçmişten günümüze Hristiyan geleneğine e-

gemen olan bu anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda başvuru-
 lan şiddeti, Haçlı Seferlerinde, sömürgeleştirilen bölgelerde,
 dünya savaşlarında ve yakın geçmişteki Balkanlar, Ortadoğu
 ve Afganistan hadiselerinde görmek mümkündür. Örneğin,
 Körfez Savaşında ABD ve müttefiklerinin, yeni dünya düzeni-
 nin tesisi ve korunması uğruna Irak'ta onbinlerce masum in-
 sanın ölümüne, savaş sırasında ve sonrasında uygulanan şid-
 det ve yaptırımlar nedeniyle yüzbinlerce bebeğin ve çocuğun
 açlık ya da hastalıktan ölmesine veya sakat kalmasına yol a-
 çan eylemlerinde de -tıpkı çarmıh örneğinde olduğu gibi- kö-
 tülüğün ortadan kaldırılması için bazı masumların kurban edi-
 lebileceği ve onların şahsında gerçekleşen şiddetin meşru sayı-
 lacağı yaklaşımı bulunmaktadır. Dolayısıyla, şiddetin meşrui-
 yetiyle ilgili çarmıh teolojisi bağlamında oluşturulan metin,
 Hristiyan bireylerin bilinçaltılarında her zaman şiddet ateşini
 yakmaya hazır bir kıvılcım durumundadır ve korkarım ileride
 de bu özelliğini sürdürecektir.

KAYNAKÇA

- Addai, *The Teaching of Addai*, tr. G. Howard, Scholars Press 1981.
- Augustin, *A Treatise Concerning the Correction of the Donatists*, [Christian Classics Ethereal Library 2000, copyright 1999 H. Plantinga].
- Bardaisan, *The Book of the Laws of the Countries*, ed. ve tr.H.J.W. Drijvers, Assen 1965.
- Borg, M., *Jesus, A New Vision*, New York: HarperCollins 1987.
- Casey, P.M., *From Jewish Prophet to Gentile God: The Origins and Development of the New Testament Christology*, Cambridge 1991.
- Confucius, *The Analects*, tr. W.E. Soothill, London 1958.
- Cullmann, O., *The Early Church*, London: SCM Press 1956.
- Dalmaz, H. (der.), *Kayıp Halka: 11 Eylül'ün Gizli Bağlantıları*, Ankara: Kim Yayınları 2002.
- Eliade, M., *A History of Religious Ideas*, tr. A. Hiltebeitel, D. Apostolos-Cappadona, Chicago: The University of Chicago Press 1985.
- Foster, A.D., "Current Interreligious Dialogue", M.D. Bryant, F. Flinn, *Interreligious Dialogue: Voices from a Frontier*, New York 1989.
- Gündüz, Ş., *Paulus, Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara 2001.
- Hallsell, G., *Tanrıyı Kıyamete Zorlamak*, çev. M. Acar, H. Özmen, Ankara: Kim Yayınları 2002.

Jones, R.G., *Groundwork of Christian Ethics*, London: Epworth Press 1984.

Mortimer, E., *Faith and Power: The Politics of Islam*, London 1982.

Moses, R., “Şiddet Nerede Başlıyor”, tr. A. Kul, *Cogito*, 6-7, Kış-Bahar 1996.

Rao, K.L.S., “Ghandi’s Experiments in Interreligious Dialogue, M.D. Bryant, F. Flinn, *Interreligious Dialogue: Voices from a Frontier*, New York 1989.

Shannon, T., “Christianity”, *Ethical Issues in Six Religious Traditions*, ed. P. Morgan, C. Lawton, Edinburgh University Press 1996.

Taylor, V., *The Person of Christ in New Testament Teaching*, London: Macmillan & Co.Ltd. 1958.

Tertullian, *Adversus Marcionem*, <http://www.ccel.org/fathers2/ANF-03/anf03-26.htm>.

Weaver, J.D., “Violence in Christian Theology”, <http://www.crosscurrents.org/weaver0701.htm>.

Wheless, J., *Forgery in Christianity*, <http://www2.prestel.co.uk/littleton/ra1fic7.htm>.

İNDEKS

- ABD, 10, 26, 47, 49, 50, 51, 52,
55, 67, 91, 105
- Abgar, 41
- Afganistan, 26, 48, 105
- Afrika, 11, 46, 52
- Allah, 20, 84, 87, 88, 89, 90, 94,
100, 102
- Allah'a ortak koşma, 88, 90
- Altın kural, 22
- Amerika, 11, 46, 50, 52, 57
- Anadolu, 27, 49
- Anglikanlar, 48
- Antakya, 33, 62
- antisemitizm, 43
- apokaliptik, 24, 38, 39, 51, 52, 64
- Arius, 40
- Ariusçular, 71
- Armagedon, 48, 50, 55, 56, 66
- asketizm, 79
- Asya, 11, 46
- aşırı sağ, 52
- Augustin, 80, 107
- Ausburg barış metni, 101
- Avrupa, 33, 42, 52, 69
- Avustralya, 46
- Aydınlanma dönemi, 47
- Baal, 76
- Babil, 66, 76
- Balkanlar, 12, 105
- barış, 11, 12, 23, 31, 36, 37, 38,
49, 58, 59, 74, 103
- Batı, 11
- Berlusconi, 10
- bireysel özgürlük alanı, 93
- Bogomiller, 43
- boğazlanmış Kuzu, 65
- bomba, 52
- Bosna, 48
- Brezilya, 50
- Budist, 18
- Budizm, 17
- Bush, 10, 27, 48
- cadılık, 42
- canavar, 66
- cemaat, 38, 50, 62, 99
- Christus Victor, 74, 76
- CIA, 51
- çarmıha gerilme, 73, 77
- Çek, 44
- "çocuk tacizcisi" bir Tanrı, 76
- David Koresh, 51
- Davidian Branch, 51
- Davidian Eklü, 51
- Davidianlar, 51, 52, 55
- deccal, 81
- Deccal, 44
- Deizm, 87
- deus otiesus, 87
- din-şiddet ilişkisi, 49
- Dispansasyonistler, 67
- Doğu Avrupa, 11
- Donatistler, 71, 80
- düalist, 18, 20, 21, 43
- düaliste, 21
- Dünya Savaşı, 11
- Edessa (Urfa), 41
- Eliade, 87, 107
- Elohim City, 52
- emperyalizm, 46
- Endonezya, 9, 48
- Ermeni, 48
- eskatolojik, 53, 72, 101
- Eski Ahit, 34, 51, 54, 58
- evanjelik- evanjelikler, 55
67
- evrim, 18
- excommunication, 41
- FBI, 51
- Ferisiler, 99
- Filipinler, 79
- Filistin, 9, 24, 62, 67
- fundementalist, 43
- Gandi, 22
- gazap eden Tanrı, 80
- Giordano Bruno, 44
- gümüş kural, 22
- günah, 72, 73, 74, 85, 95, 96, 100,
101, 104

- günahkarlık, 85
 Haçlı orduları, 43
 Haçlı Seferi, 27, 48
 Haçlı Seferleri, 11, 42, 44, 81
 halife, 86, 87, 94, 95
 Halk Tapınağı, 49, 51
 havari Petrus, 40
 hayır ve şer, 20
 Helenistik İsa cemaati, 33
 heretik, 39, 40, 41, 43, 71, 80
 Herodianlar, 99
 Hristiyan, 9, 12, 33, 34, 36, 38,
 39, 41, 43, 44, 46, 47, 52, 53,
 55, 56, 58, 62, 66, 67, 70, 72,
 73, 74, 78, 79, 80, 95, 96, 97,
 98, 99, 100, 101, 103, 104
 Hristiyan ilahiyatçılar, 77
 Hristiyan konsiller, 37
 Hristiyan mezhepleri, 43, 48, 52
 Hristiyan teolojisi, 58, 68
 Hristiyanlaştırma, 47
 Hristiyanlık, 4, 7, 17, 33, 34, 36,
 37, 38, 39, 41, 42, 44, 46, 47,
 49, 55, 68, 71, 79, 80, 85, 95,
 96, 100, 103, 104
 Hindu, 22
 Horizonte, 50
 IRA, 48
 idoller, 89
 İki kılıç, 45
 ilah, 89, 90, 93
 ilahi takdir, 67
 İncil yazarları, 54, 61, 78
 İnciller, 99
 İngiliz, 43, 48, 49
 intihar, 25, 50, 51, 53
 İsa, 7, 22, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 39, 43, 50, 53, 54, 55, 58, 59,
 60, 61, 63, 64, 65, 67, 70, 72,
 73, 74, 76, 77, 78, 79, 95, 98,
 99, 100, 103, 104
 İslam, 7, 10, 11, 17, 20, 22, 23,
 24, 33, 42, 44, 46, 49, 57, 81,
 85, 86, 90, 92, 95, 96, 100,
 102, 104
 İspanya/Endülüs, 43
 İsrail, 9, 12, 24, 27, 52, 67
 İstiklal Savaşı, 27
 İtalya, 10
 J.D. Weaver, 76
 Jan Huss, 44
 Jim Jones, 49
 Jonestown, 50
 Kafkasya, 23
 kanı kanla yıkamaya, 74
 Kanonik İnciller, 61
 katliam, 68
 Katolisizm, 44, 101
 kehanetler, 54, 67
 kepa, 24
 kılıç, 31, 36, 59, 60
 Kilise, 41, 42, 70
 kilise kurumu, 71, 96, 101
 Kingu, 76
 Kitabı Mukaddeste, 58
 Konfüçyüs, 15, 22
 konsiller, 41
 Konstantin, 40, 104
 Kosova, 48
 kozmik savaş motifi, 76
 Kötülük, 20
 köylüler isyanı, 45
 Kristosentrik, 33, 53
 Kudüs, 55, 59, 77
 kulluk, 88, 100
 Kur'an, 25, 86, 87, 88, 89, 90, 93,
 102
 kurban, 35, 40, 73, 104
 kurtuluş bilinci, 95
 Kutsal Yazılar, 78
 Kuveykılar, 71
 Kuzey İrlanda, 48
 kült. 26, 41, 51
 kült merkezi, 50
 laik yönetimler, 70
 laisizm, 47
 lanet, 31, 61, 63, 97
 Latin Amerika, 79
 Latin Kilisesi, 42
 Leo Ryan, 50
 Lotan, 76
 Luka, 54, 59, 60, 61, 77, 99
 Luther, 31, 43, 44, 45, 46, 70, 71,
 96

Makedonius, 40
 Makedonlar, 48
 Makedonya, 48
 Marcion, 34
 Marcus Borg, 62
 Marduk, 76
 marshall law, 91
 materyalist, 21
 Matta İncili, 36
 melek, 19, 31, 63, 65, 66, 78, 97
 Mennonitler, 71
 Mesih, 7, 31, 33, 34, 37, 38, 39,
 43, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56,
 58, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 72,
 73, 74, 78, 79, 95, 103
 Mesih dönemi, 101
 Mesih karşıtı, 44, 66
 Mesih karşıtları, 66
 Mesih'in ikinci gelişi, 55
 Mesih'in Krallığı, 98
 Mesihçi, 7, 38, 39, 48, 49, 55, 56
 Mesihçi akım, 51
 metafizik alem, 21
 metafizik varlıklar, 94
 Mezopotamya, 76
 Milan Fermanı, 39
 misyon, 47
 misyonerler, 47, 58
 misyonerlik, 47
 mitolojik, 76
 monoteist, 18
 Monoteist, 21
 Moonculuk, 55
 Mortimer, 102, 108
 Mt. Carmel, 51
 Muhammed, 22
 Musa hukuku, 99
 Musa yasası, 36
 Muzaffer Mesih, 74
 Müslüman, 9, 10, 48
 Müslümanlar, 10, 24, 42, 43, 50,
 52
 Nazi, 49
 nefret, 35, 54, 59
 Nero, 69, 97
 Nestoryus, 40
 New York, 10, 23, 62, 107, 108

Oklahoma, 52
 Okyanusya, 11, 46, 57
 11 Eylül, 10, 23, 26, 52, 91, 107
 Ortaçağ, 37, 42, 43
 Ortadoğu, 4, 23, 50, 52, 67, 105
 Ortodoks, 48
 Ortodokslar, 43
 otorite, 69
 otoriteryan, 26, 68, 72
 otoriteryan şiddet, 70
 öfke, 41, 59, 66
 Ön Asya, 12, 23
 özgürlük, 87, 89, 91, 92, 93, 94,
 96, 100, 101
 pagan, 41, 71
 paganizm, 70
 Papa IV. Alexander, 42
 Papa XXII. John, 42
 paradigmalar, 91, 102
 paramiliter gruplar, 24
 pasifist, 35, 63, 70
 Pavlus, 4, 7, 33, 35, 36, 53, 55,
 59, 62, 63, 68, 69, 70, 72, 73,
 74, 78, 96, 97, 98, 99, 100,
 103, 107
 Pavlusçu egemenlik, 44
 Pavlusçu Hristiyan, 40
 Petrus, 78
 peygamberler, 58
 philo-semitizm, 43
 politeist, 18, 20
 Protestan, 43, 96
 Protestan reformistler, 75
 radikal, 39, 52, 61, 63, 78
 Rafael Moses, 26
 rahip, 49
 rahiplik teşkilatı, 96
 reform, 43, 44, 101
 ritüel, 26
 Roma, 33, 39, 41, 47, 69, 70, 80,
 97, 100
 Roma İmparatorluğu, 39
 Ron Cole, 52
 Rönesans, 70, 101
 ruhban sınıfı, 96
 ruhbanlık, 79
 sahte peygamber, 66

savaş, 10, 11, 38, 42, 45, 49, 56,
71, 75, 76, 80, 105
Sekülerizm, 92
sevgi, 3, 7, 11, 12, 22, 31, 34, 36,
37, 38, 45, 58, 61, 63, 72, 74,
75, 76, 103
sevgi dini, 36
sevgi ilkesi, 59
sevgi Tanrısı, 34
sevgi ve barış dini, 37, 49
Sırplar, 48
Siyon tepesi, 65
Sömürge, 33, 46
sömürü, 24, 46
St. Anselm, 75
Suriye, 76
süpergüçler, 24
şeytan, 19, 42, 49, 61, 75, 78, 81,
87
şeytana ibadet, 87
şeytani güçler, 75
şiddet, 1, 3, 9, 10, 11, 12, 23, 24,
25, 26, 27, 37, 38, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 52,
56, 57, 59, 60, 63, 67, 69, 71,
72, 74, 76, 77, 78, 79, 80, 95,
103, 104
şiddete meşruiyet kazandırma, 79
Taliban, 39
tallit, 9
Tanrı, 17, 20, 21, 23, 34, 37, 49,
58, 63, 66, 68, 69, 72, 73, 75,
76, 78, 79, 84, 90, 92, 97, 98,
99, 100
Tanrının egemenliği, 98
Tanrının gazabı, 63
Tanrının mutlak zaferi, 77
Tanrının öfkesi, 66

tanrısal egemenlik, 69
Tarata (Atargatis), 42
tarikat, 39
teist, 20
teokratik, 41, 42, 69, 101
terör, 10, 23, 24, 37, 38, 49, 52
Texas, 51
Theodisius, 41
Theodosius Kuralı, 40
Thomas Aquinas, 80
Tiamat, 76
Timothy McVeigh, 52
toplular intihar, 51
tövbe, 96, 98, 100, 101
türbülasyon, 67
Türkler, 44
Ugarit mitolojisi, 76
Ukiah, 50
Unification Church, 55
Unionistler, 48
Vahiy kitabı, 53, 55, 64, 103
Vietnam, 49
Waco, 51
Yahova, 34
Yahova Şahitleri, 55
Yahudi, 24, 34, 43, 46, 61
Yahudiler, 43, 49, 74
Yahudilerin kralı, 100
Yahudilik, 34
Yahve, 34
Yahya, 99
yargılayıcı Tanrı, 58
Yeni Ahit, 22, 34, 35, 36, 44, 51,
53, 55, 58, 62, 64, 77, 103
Yeni Zelanda, 46
Yuhanna İncili, 35
Yunan, 40